

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Серія: навчально-методичні посібники

**М. В. Грушко, В. В. Музика, Т. С. Федорова,
В. В. Владишевська**

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник

За редакцією завідувача кафедри міжнародного
та європейського права, професора О. В. Бігняка

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Автори-укладачі:

Грушко М. В. – доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцентка (Тема 1, Тема 3, Тема 9);

Музика В. В. – асистентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» (Тема 2, Тема 4, Тема 6);

Федорова Т. С. – доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук (Тема 5, Тема 7);

Владишевська В. В. – доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор філософії у галузі права (Тема 8)

Рецензенти:

Громовенко К. В. – ректор Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Турченко О. Г. – завідувачка кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат юридичних наук, доцентка

Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 24.12.2022 року)

Навчально-методичний посібник «Міжнародне гуманітарне право»
друкується в рамках реалізації модуля Жан Моне
«ЄС як глобальний актор та агент змін»

Грушко М. В.

Г91 Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 136 с.

ISBN 978-966-992-777-4

У навчально-методичному посібнику викладено основні теоретичні питання міжнародного гуманітарного права, розкрито зміст основних інститутів міжнародного гуманітарного права з посиланнями на міжнародно-правові акти та рекомендовану літературу. Навчально-методичний посібник містить тестові завдання та практичні задачі, що сприяє поглибленню знань, ефективному застосуванню норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства під час практичної роботи, зокрема у сфері охорони прав і свобод цивільного населення під час збройних конфліктів, поводження з військовополоненими, діяльності Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, питання відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Посібник призначений для здобувачів вищої освіти денної та заочної форми навчання закладів вищої освіти.

УДК 341.1/.8(075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ПРИНЦИПИ	7
ТЕМА 2. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ПРИНЦИПИ ЇХ ВЗАЄМОДІЇ	16
ТЕМА 3. СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	27
ТЕМА 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ	40
ТЕМА 5. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО РУХУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	49
ТЕМА 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ	60
ТЕМА 7. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	70
ТЕМА 8. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	83
ТЕМА 9. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	94
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ	106
ЗАДАЧІ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ	114
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ	120
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	128
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	129

ВСТУП

Право є найважливішим регулятором суспільних відносин в кожній державі. Необхідність ефективного міжнародного правопорядку визначається наявними загрозами миру та безпеці, а також перешкодами належній дипломатії та співробітництву. Міжнародне гуманітарне право є один із найефективніших правових інструментів, які міжнародна спільнота має у своєму розпорядженні для забезпечення безпеки людей, дотримання поваги та гідності людини, а також пом'якшення наслідків збройних конфліктів, виходячи з міркувань гуманності. Розвиток економіки, політики, культури, засобів масової інформації та комунікації, транспорту, інші об'єктивні процеси, зокрема криза глобального потепління, поширення коронавірусної інфекції, терористична діяльність недержавних акторів та розробка автоматизованої зброї, що не передбачає людського контролю тощо, вимагають правового оформлення такого типу відносин як міжнародні відносини в сфері збройних конфліктів. Подібні виклики та пов'язані з ними наслідками впливають на можливість забезпечення належної реалізації міжнародних відносин. Принцип гуманності є найбільш загальним принципом у міжнародному гуманітарному праві, він об'єднує всі положення у логічно побудовану систему норм, які застосовують під час збройних конфліктів і тісно пов'язані з суміжними галузями міжнародного права.

Міжнародні акти у сфері прав людини встановлюють досить чіткі та абсолютні принципи, права та гарантії, тим самим складають певний міжнародно-правовий стандарт прав людини. Попри розвинену правову базу, однак, дотримання та гарантування ряду норм залишаються невирішеними проблемами. Саме тому як національні уряди, так і міжнародні органи мають сконцентрувати свої зусилля на ефективній імплементації існуючих правових стандартів захисту прав людини під час збройних конфліктів.

В умовах розвитку права міжнародної спільноти, котре орієнтується на міжнародне громадянське суспільство та

його потреби, зростає взаємозалежність і взаємозацікавленість міжнародно-правової науки та практики усіх країн світу. Приведення національного законодавства у відповідність до її міжнародно-правових зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права є важливим завданням державних органів кожної країни світу. В епоху глобальних перетворень, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави, об'єктивною необхідністю виступає вдосконалення законодавства і практика його реалізації. У зв'язку з цим у вітчизняній міжнародно-правовій науці актуалізувалося питання поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Вивчення та застосування єдиної загальноновизнаної системи міжнародного гуманітарного права надзвичайно важливим для подолання наслідків збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право має єдину систему, в рамках якої і з урахуванням специфіки метода та характеру суб'єктів правового регулювання можна визначити як мінімум дві складові частини – «право Женеви» та «право Гааги», яким особлива увага приділена у навчально-методичному посібнику «Міжнародне гуманітарне право». Роль міжнародних гуманітарних організацій в період збройних конфліктів надзвичайно важлива, особливо діяльність міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Навчально-методичний посібник «Міжнародне гуманітарне право» допоможе здобувачам вищої освіти ознайомитись з системою міжнародного гуманітарного права, акцентувати уваги на складних теоретичних та практичних проблемах кризових ситуацій, на основі конкретно-предметного матеріалу сприятиме формування практичних умінь і навичок правильного тлумачення та застосування міжнародних нормативно-правових актів. Міжнародне гуманітарне право цілому, його інститути зокрема, наразі знаходиться в процесі постійного розвитку за допомогою вироблення нових міжнародних та національних правових інструментів. Визначення місця міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного публічного права та взаємозв'язок з іншими галузями, такими як міжнародне право прав людини, міжнародне кримінальне право.

Вказаний навчально-методичний посібник може бути використаний викладачами та здобувачами вищої освіти для проведення практичних занять та для самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

З огляду на актуальність навчальної дисципліни у навчально-методичному посібнику розглянуті основні теми міжнародного гуманітарного права. Враховуючи загальну кількість годин лекційних і семінарських занять деякі теми можуть бути залишені для самостійного вивчення. Лекційний курс є тезисним викладанням основного матеріалу лекцій. По кожній темі представлено перелік основних питань, які необхідні для розгляду на практичних заняттях, рекомендовані джерела, нормативно-правові акти та теми рефератів для самостійної роботи. Глибокому вивченню проблемних питань міжнародного гуманітарного права, засвоєння механізму взаємодії міжнародного гуманітарного та національного права, аналіз основоположних нормативно-правових актів, зокрема міжнародних договорів, сприятиме вирішення аналітичних завдань та практичних казусів, тестових завдань, які представлені відповідно у навчально-методичному посібнику.

Вивчення дисципліни має на меті формування у майбутніх фахівців вмінь та навичок, які необхідні для всеосяжного застосування норм міжнародного гуманітарного права в ситуації збройного конфлікту в Україні, здатність та готовність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері кризових ситуацій, охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення міжнародного правопорядку під час практичної роботи або в процесі навчання, що передбачають застосування правових доктрин та принципів, прогнозування, оптимізації та прийняття рішень.

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ПРИНЦИПИ

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права.
2. Поняття, особливості та джерела міжнародного гуманітарного права.
3. Принципи міжнародного гуманітарного права.

Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право є однією із класичних галузей міжнародного публічного права. Історичний період становлення міжнародного гуманітарного права має коріння від звичаїв ведення війни, які існували ще в Стародавній період. Однак сам термін «міжнародне гуманітарне право» з'явився досить недавно – у другій половині ХХ ст. в офіційних міжнародних документах та правовій літературі. «Закони та звичаї ведення війни», «право війни» та «право збройних конфліктів» були широко вживаними та тривалий час регулювали сферу військових відносин.

Самі ж правові норми, що регулюють ведення збройних конфліктів є настільки давніми, як і сама війна. Відповідні звичаї можна знайти у всіх регіонах світу, зокрема в Давній Індії, Китаї, Єгипті, Греції та Риму. Важливо відмітити, що норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) не є універсальними за способом свого виникнення, проте є універсальними за своєю природою. Стародавні звичаї в війні мали певну особливість – їх застосування обмежувалось конкретними регіонами (регіональне міжнародне право), а навіть іноді – конкретною війною.

Виклад історії сучасного МГП прийнято починати з 24 червня 1859 р., коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки на полі бою, а також

у розташованих поблизу населених пунктах були жахливими (залишилися кілька десятків тисяч поранених та загиблих солдатів з обох сторін). Свідком цих подій став женевський підприємець Анрі Дюнан, який, вражений стражданнями поранених, покинутих без медичної допомоги на полі бою, намагався разом із місцевими мешканцями організувати надання медичної допомоги всім, хто її потребував. На основі своїх вражень А. Дюнан 1862 р. опублікував книгу «Спогади про Сольферіно», в якій було сформульовано дві основні пропозиції: укласти юридично обов'язкову конвенцію, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час підготують персонал та матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, й тим самим підтримуючи зусилля військових санітарних служб. У лютому 1863 р. А. Дюнан разом із чотирма іншими відомими женевськими громадянами заснував Міжнародний комітет допомоги пораненим, який згодом в 1876 р. отримав свою сучасну назву – Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ). Першим президентом МКЧХ став юрист і тодішній голова Женевського філантропічного товариства Гюстав Муаньє. В серпні 1864 р. – приймається перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених у діючих арміях. Прийняття Конвенції 1864 р. започаткувало розвиток такого напрямку сучасного МГП як захист жертв збройних конфліктів (право Женеви).

Перша і друга Гаазькі мирні конференції 1899 р. та 1907 р. зробили важливий прорив у становленні та розвитку МГП як окремої самостійної галузі міжнародного публічного права. Прийняті в подальшому міжнародно-правові акти з питань обмеження та застосування засобів та методів ведення збройних конфліктів призвели до кодифікації основних інститутів МГП. Однак, найважливішим підсумком остаточного формування МГП було прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. та Додаткових протоколів до них у 1977 році: що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру.

Поняття, особливості та джерела міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право – самостійна галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якої регулюють допустимість засобів і методів ведення війни, забезпечують захист жертв збройних конфліктів, встановлюють взаємостосунки між воюючими і невоюючими державами. Міжнародне гуманітарне право характеризується системою договірних і звичаєвих міжнародно-правових норм, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, визначають взаємні права та обов'язки учасників збройних конфліктів щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечують захист жертв збройного конфлікту.

Уперше термін «міжнародне гуманітарне право» запропонував відомий швейцарський юрист Ж. Пікте, який набув широкого вжитку в юридичній літературі, а згодом його було використано у назві Дипломатичної конференції «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974–1977 років, у консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Про законність погроз чи застосування ядерної зброї» 1996 року вказано, що «система норм, яка раніше називалася «законами та звичаями війни», надалі стала йменуватися «міжнародним гуманітарним правом».

Основним чинником, який сприяв утвердженню нової назви, було те, що Статут ООН заборонив війну як законний метод вирішення міжнародних спорів. Широке застосування терміну «міжнародне гуманітарне право» замість термінів «право війни» і «право збройних конфліктів» відображає динаміку та прогрес розвитку прав людини.

Характерною особливістю МГП є те, що воно поєднує дві різні концепції, одна з яких має юридичний характер, а інша – етичний. Міжнародне гуманітарне право, яке прагне досягти компромісу між міркуваннями воєнної необхідності та вимогами гуманності (людинолюбства), містить відповідний етичний елемент, оскільки йдеться про те, щоб пом'якшити прояви насильства через правове обмеження засобів і методів ведення

воєнних дій і зобов'язання воюючих сторін гуманно поводитись з особами, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях.

Основною відмінністю МГП від права війни є те, що перше не вирішує питання про законність війни, для галузі це не принципово. Воно покликане захистити всіх жертв війни, тобто осіб, що не беруть або перестали брати участь у збройному конфлікті. Вміщуючи мінімальні стандарти прав людини в екстремальних умовах, норми МГП закріплюють обов'язки держав щодо надання ними таких гарантій особам, які тимчасово опинились під їх владою і не є їхніми громадянами.

Міжнародне гуманітарне право складається з двох частин – «права Гааги» (права війни) та «права Женеві» (права миру). Їх основу складають міжнародні конвенції як результат кодифікаційних процесів правил війни. Так, за підсумками Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років були прийняті декларації та конвенцій, які регулюють різні аспекти права збройних конфліктів, причому одинадцять конвенцій 1907 р. замінили Конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни та декларації 1899 р. Основні конвенції 1907 р.: Про відкриття воєнних дій (Гаазька конвенція III); Про закони і звичаї сухопутної війни (Гаазька конвенція IV); Про стан ворожих торгових суден на початку воєнних дій (Гаазька конвенція VI); Про бомбардування морськими силами під час війни (Гаазька конвенція IX); Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення в морській війні (Гаазька конвенція XI); Про права й обов'язки нейтральних держав під час морської війни (Гаазька конвенція V) та інші.

Основу «права Женеві» складають чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р.: Конвенція I про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, Конвенція II про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі, які потерпіли корабельну аварію, Конвенція III про поводження з військовополоненими, Конвенція IV про захист цивільного населення під час війни. Прийняті в 1977 році два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р., що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

(далі – Додатковий протокол I) і збройних конфліктів неміжнародного характеру (далі – Додатковий протокол II).

Інші міжнародні договори присвячені забороні або обмеженню застосування певного засобу або методу ведення війни. Серед них необхідно відмітити наступні: Санкт-Петербурзька декларація про відміну застосування вибухових і запалювальних куль 1868 р.; Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 р.; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що мають можливість наносити надмірні ушкодження чи мають невідворотчу дію 1981 р. і три Протоколи до неї (Протокол про осколки, які не піддаються виявленню; Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв; Протокол про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї).

Крім того, в сучасному міжнародному праві існують документи, що встановлюють кримінальну відповідальність окремих осіб за агресію і за серйозні порушення норм права збройних конфліктів в ході ведення війни. До них відносяться: Статути Міжнародних військових трибуналів (Нюрнберзького 1945 р. і Токійського 1946 р.); Конвенція про застосовність строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства 1968 р.; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про видачу і покарання військових злочинців 1946 р. і про принципи міжнародної співпраці відносно виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у військових злочинах проти людства 1973 р. та інші.

Принципи міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право вміщує низку основних принципів, за якими будується система цієї галузі. Принцип гуманності є найбільш загальним принципом МГП. Він об'єднує всі положення у логічно побудовану систему норм, які

застосовують під час збройних конфліктів і тісно пов'язані з суміжними галузями міжнародного права. Насправді ж усі інші принципи МГП є похідними від нього, їх зміст розкривається в конкретизації окремих його аспектів. Так, в науці міжнародного гуманітарного права зустрічається поділ на три категорії: 1) принципи ведення воєнних дій (принцип розрізнення між комбатантами і цивільним населенням, військовими та цивільними об'єктами та інші); 2) принципи, що визначають поведінку з особами, які перебувають під владою супротивника (принцип захисту жертв війни, що міститься в застереженні Мартенса, яке полягає в тому, що «населення та воюючі сторони перебувають під захистом принципів міжнародного права, що випливають з усталених звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог суспільної свідомості...» та інші); 3) принципи, що стосуються імплементації міжнародного гуманітарного права (принцип поширення знань про міжнародне гуманітарне право та інші).

Питання до практичного заняття:

1. Виникнення та розвиток регулювання збройних конфліктів: від давніх часів до Першої Женевської конвенції 1864 р.

2. Перша мирна Гаазька конференція 1899 р.: особливості скликання та проведення, загальна характеристика Гаазьких конвенцій 1899 р.

3. Друга мирна Гаазька конференція 1907 р. Загальна характеристика Гаазьких конвенцій 1907 року.

4. Роль А. Дюнан, Ж. Пікте в розвитку правового регулювання збройних сутичок.

5. Застереження Мартенса. Роль застереження Мартенса в сучасних міжнародно-правових документах.

6. Розвиток міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів в ХХ столітті. Право Нью-Йорка.

7. Поняття та особливості міжнародного гуманітарного права. *Jus ad bellum* та *jus in bello*.

8. Джерела міжнародного гуманітарного права. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.

9. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Кодифікація звичаєвих норм. Загальні принципи права.

10. Рішення міжнародних судів, доктрина і м'яке право (Коментарі МКЧХ, документ Монтрью, Талліннське керівництво щодо кібервоєн тощо).

11. Функції міжнародного гуманітарного права.

12. Основоположні принципи міжнародного гуманітарного права.

13. Місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного права.

Теми для самостійної роботи:

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права: давні часи до Женевської конвенції 1864 р.

2. Період Першої мирної Гаазької конференції 1899 р.

3. Період Другої мирної Гаазької конференції 1907 р.

4. Роль А. Дюнана, Ж. Пікте в розвитку правового регулювання збройних сутичок.

5. Застереження Мартенса: зміст та значення.

6. Женевські конференції про захист жертв війни 1949 р.: роль в розвитку міжнародного гуманітарного права.

7. Дипломатична конференція «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974–1977 років. Роль застереження Мартенса в сучасних міжнародно-правових документах.

8. Розвиток міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів в ХХ–ХХІ столітті. Право Нью-Йорка.

9. Поняття та особливості міжнародного гуманітарного права. *Jus ad bellum* та *jus in bello*.

10. Місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного права. Міжнародне гуманітарне право і споріднені галузі: право прав людини і міжнародне кримінальне право.

11. Джерела міжнародного гуманітарного права.

12. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.

13. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Кодифікація звичаєвих норм. Загальні принципи права.

14. Рішення міжнародних судів, доктрина і м'яке право (Коментарі МКЧХ, документ Монтьєро, Талліннське керівництво щодо кібервоєн тощо).

15. Основоположні принципи міжнародного гуманітарного права.

16. Місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного права.

Теми рефератів:

1. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів.

2. Значення застереження Мартенса в кодифікації міжнародних правил регулювання збройних конфліктів.

3. *Jus ad bellum, jus in bello* та *jus contra bellum*: зміст та особливості.

Нормативна база:

1. Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (Конвенція IV) та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

4. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

Рекомендовані джерела:

1. Герасимчук М.В. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34096

2. Грушко М.В. Джерела міжнародного гуманітарного права та внутрішньодержавного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 55–68.

3. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.

4. Грушко М.В. Інститут воєнного полону в міжнародному праві: від «мононорм» до правових норм. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 11. С. 161–168.

5. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. МККК, 2011. 1144 с.

6. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : Методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

7. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / Т-во Червон. Хреста України, Фонд підтримки фундам. дослідж. Одеса : Фенікс, 2018. 39 с.

8. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

9. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель ; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса :

Українська гельсінська спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с.

10. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право : підручник / В.М. Репецький, В.М. Лисик. К. : Знання, 2007. 467 с.

11. Kolb A., Teteriatnyk H., Hrushko M., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. С. 335–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423>

12. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare. Edward Elgar, Cheltenham. 2019. 720 p.

ТЕМА 2. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ПРИНЦИПИ ЇХ ВЗАЄМОДІЇ

1. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.
2. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини: визначення понять.
3. Взаємодія МГП та МППЛ. Роль принципу *lex specialis*.
4. Місце МГП і МППЛ та інших галузей в системі міжнародного права.

Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Історично розвиток міжнародного гуманітарного права та права прав людини проходив різними шляхами, проте за останні десятиліття між ними відбулося очевидне зближення. Адже наразі низка міжнародних договорів включає положення двох галузей права: наприклад, Конвенція про права дитини та Протокол щодо участі дітей в озброєних конфліктах.

Як і міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право має на меті захист прав людини. Та попри спільну ціль, між ними є низка відмінностей, які стосуються сфері дії, цілей та застосування цих галузей міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право застосовується виключно у ситуаціях збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Воно складається з положень, що надають захист особам, які не беруть (або більше не беруть) участь у збройному конфлікті та норм, що регулюють ведення бойових дій. Відступи від зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом не можливі.

У свою чергу, міжнародне право прав людини застосовується як у мирний, так і у воєнний час. Захист, який надається міжнародним правом прав людини загалом має індивідуальний характер та спрямований на окремих індивідів з метою уберегти їх від посягань держави, в межах юрисдикції або під контролем якої вони перебувають. МППЛ також націлено на гарантії дотримання прав і свобод – громадянських, політичних, економічних, соціальних та/чи культурних права та свободи людини за будь-яких обставин.

Держави можуть відступати від своїх зобов'язань за міжнародним правом прав людини, за умови що такі відступи будуть сумісні зі зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом. Саме тому ряд міжнародних інструментів з прав людини передбачає право держави на відступ від своїх зобов'язань у надзвичайній ситуації. Так, наприклад, Міжнародний пакт з громадянських та політичних прав дозволяє відступи за умови виконання наступних вимог:

1) під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою;

2) наявність офіційного оголошення щодо наявності такого надзвичайного становища;

3) заходи на відступ від зобов'язань здійснюються тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища;

4) заходи на відступ не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом (зокрема, за міжнародним гуманітарним правом);

5) заходи на відступ не тягнуть за собою дискримінації виключно на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження;

6) держава повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ.

Серед основних відмінностей двох галузей варто також відзначити самовиконуваність норм міжнародного права прав людини. Норми МГП, в свою чергу, загалом не володіють такою властивістю та вимагають імплементації.

Крім того, міжнародне гуманітарне право не передбачає створення спеціальних механізмів, в той час як в межах МППЛ такі механізми наявні як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини: визначення понять. Міжнародне гуманітарне право, яке також називають правом збройних конфліктів, спрямоване на вирішення гуманітарних проблем, що виникають в ході збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Зокрема, його норми обмежують право сторін у конфлікті на використання методів і засобів ведення воєнних дій та зобов'язують воюючі сторони захищати осіб, що можуть постраждати в ході збройного конфлікту.

Поняття «міжнародне гуманітарне право» використовується не так давно, оскільки лише у 1950-х роках було запропоноване видатним вченим Жаном Пікте. В офіційних документах воно вперше було згадано в назвах документів різних конференцій, зокрема Дипломатичної конференції з підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, застосовного у збройних конфліктах (1974–1977). Хоча в Заключному акті Конференції як назва використовується «Міжнародне гуманітарне право, застосовне у збройних конфліктів», ця назва, навіть у скороченій формі (МГП), не з'явилася в тексті двох протоколів. Проте наразі поняття «міжнародне гуманітарне

право є загальновизнаним – воно використовується в документах Організації Об'єднаних Націй, у політичному діалозі та наукових працях.

Міжнародне право прав людини складається з низки принципів та норм, на основі яких окремі особи або групи осіб можуть розраховувати на певні стандарти захисту, звернення та компенсацію з боку державних органів влади виключно через те, що вони є людьми.

Сучасне міжнародне право прав людини в тому вигляді, в якому воно є наразі, сформувалося після Другої світової війни. Голокост та багато інших жакликих порушень прав людини часів Гітлера дали поштовх до розвитку міжнародної системи, здатної запобігти повторенню подібних людських трагедій. Статут ООН, прийнятий у 1945 р., та Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., заклали фундамент цієї галуззі.

Стаття 55 Статуту ООН зобов'язує ООН сприяти «загальній повазі та дотриманню прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення на підставі раси, статі, мови й релігії». У статті 56 Статуту ООН держави-члени ООН «зобов'язуються вживати спільні та окремі дії у співпраці з Організацією для досягнення цілей, викладених у статті 55». Незважаючи на нечіткість, ці положення та подальша практика ООН змусили членів ООН поступово прийняти пропозицію про інтернаціоналізацію концепції прав людини в Статуті ООН.

Втім, це не означає, що з набуттям чинності Статуту ООН усі питання прав людини *ipso facto* перестали належати до внутрішньої юрисдикції держав. В даному випадку мова йде про те, що держави-члени взяли на себе певні міжнародні зобов'язання щодо прав людини. Незважаючи на те, що їх повний обсяг залишався невизначеним, держави більше не могли стверджувати, що права людини як такі мають, по суті, внутрішній характер. Не менш важливим було і те, що обов'язки, покладені статтею 56 Статуту ООН на держав-членів ООН, яка вимагає від них співпрацювати з Організацією у заохоченні прав людини, надала ООН необхідні повноваження для того, щоб розпочати масштабну роботу з визначення та кодифікації цих прав.

Взаємодія МГП та МППЛ. Роль принципу *lex specialis*.

У ході збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини застосовуються одночасно, доповнюючи одне одного. Оскільки право, яке застосовується до збройного конфлікту неміжнародного характеру містить обмежену кількість положень, воно часто доповнюється положеннями прав людини, яке заповнює наявні прогалини. Тому під час збройного конфлікту одночасно застосовуються обидві галузі права з урахуванням можливих відступів від окремих положень міжнародного права прав людини.

Водночас, під час збройного конфлікту МГП є більш спеціалізованою галуззю міжнародного права, але право прав людини має братися до уваги в тих випадках, коли воно носить додатковий характер або застосовується до більш конкретної ситуації.

Важливо що Загальна декларація прав людини 1948 року та Женевські конвенції 1949 року були розроблені та прийняті майже одночасно, але в різних контекстах і різними інституціями, без будь-якого зв'язку між цими двома ініціативами. Аналіз цих правових інструментів також не свідчить про вплив Загальної декларації прав людини на Женевські конвенції або навпаки. Однак, ситуація змінилася, адже зв'язок між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом тепер загально визнаний.

Дипломатична конференція 1974–1977 років, яка розробила та прийняла два Додаткові протоколи від 8 червня 1977 року, підтверджує цю тенденцію. Зокрема, Додатковий протокол I, що застосовується до міжнародних збройних конфліктів, містить статтю 75 «Основні гарантії», яка робить посилання на права людини та їх застосування в ситуаціях, коли договори з гуманітарного права не надають більш сприятливого режиму. Крім того, в преамбулі Протоколу II зазначається, що «міжнародні документи, що стосуються прав людини, пропонують основний захист людини» також під час неміжнародного збройного конфлікту.

Ці два приклади демонструють, що в ситуаціях, які характеризуються насильством, чи то у протистоянні між державами

чи в неміжнародному збройному конфлікті, обидві галуззі міжнародного права можуть застосовуватися одночасно.

У своєму Консультативному висновку про правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території Міжнародний Суд ООН підтвердив цей висновок. Суд розрізняє три ситуації та приходять до наступного висновку:

«[Деякі] права можуть бути пов'язані виключно з міжнародним гуманітарним правом; інші можуть бути пов'язані виключно з правом прав людини; але ще інші можуть стосуватися обох цих галузей міжнародного права. Щоб відповісти на поставлене запитання, Суду доведеться взяти до уваги обидві ці галузі міжнародного права, а саме право прав людини та, як *lex specialis*, міжнародне гуманітарне право» (п. 106).

У цій справі Суд прийшов до висновку, що право прав людини та міжнародне гуманітарне право застосовуються паралельно, останнє як *lex specialis*. Саме цей принцип визначає, яка норма превалює (має пріоритет) над іншою в кожній конкретній ситуації.

Місце МГП і МППЛ та інших галузей в системі міжнародного права. Загальне міжнародне право охоплює дві галузі, які пов'язані зі збройним конфліктом: *jus ad bellum* та *jus in bello*.

Метою *jus ad bellum* є заборона війни як засобу вирішення спорів між державами. Основним джерелом цієї заборони є Статут ООН, який забороняє погрозу силою або її застосування в міжнародних відносинах, за винятком тих обставин, які можуть виправдати таке застосування сили: зокрема індивідуальна і колективна самооборона та застосування колективних заходів відповідно до глави VII Статуту ООН.

З іншого боку, норми *jus in bello* з гуманітарних міркувань накладають обмеження на ведення бойових дій під час усіх видів збройних конфліктів з метою обмежити страждання та руйнування після початку збройного конфлікту.

І хоча ці дві галуззі міжнародного права охоплюють одне й те саме явище – колективне звернення до сили в міжнародному контексті, – вони по-різному реагують та переслідують різні цілі. Статут ООН забороняє застосування сили, за винятком чітко визначених ситуацій, тоді як міжнародне

гуманітарне право стає застосовним до всіх збройних конфліктів і за будь-яких обставин, незалежно від того, чи є застосування сили правомірним. Його застосування не залежить від правової кваліфікації збройних дій. Це означає, що і держави, які ведуть те, що вони вважають «справедливою війною» – поняття, якому немає місця в сучасному міжнародному праві, і держави, які постраждали від незаконного нападу, повинні поважати положення МГП.

Доля постраждалих від воєнних дій, тобто жертв збройного конфлікту, зокрема цивільного населення та затриманих осіб, не може залежати від мотивів держав, які послужили причиною використання збройної сили однією державою проти іншої держави. Крім того, міжнародне гуманітарне право також застосовується до ситуацій, які залишаються поза межами заборони застосування сили між державами, зокрема збройного конфлікту на території держави або неміжнародного збройного конфлікту, який зазвичай називають громадянською війною.

Справедливим буде відмітити, що Женевські конвенції явно втрачають свій винятковий характер, коли на кону гуманітарні питання, що виникають у збройних конфліктах. Тому будь-яке обговорення питань, що стосуються міжнародного гуманітарного права і, тим більше, будь-які розробки його положень мають брати до уваги інші галузі міжнародного права, зокрема право прав людини, а також право біженців, міжнародне кримінальне право та право відповідальності держави. Врахування різних міжнародно-правових режимів є позитивним внеском у посилення захисту жертв МЗК/НМЗК міжнародним правом.

Особливо позитивним є зв'язок між МГП та міжнародним кримінальним правом. Міжнародне гуманітарне право не містить санкцій за порушення даних норм, проте серйозні порушення норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів є воєнними злочинами, за які передбачається покарання в межах міжнародного кримінального права.

Звичайно, ідея міжнародної кримінальної юрисдикції майже така ж стара, як і сучасне міжнародне право. В 1895 році Інститут міжнародного права, підтримавши ідею Гюстава Муанье,

тодішнього президента МКЧХ, запропонував створити міжнародний кримінальний трибунал. Юрисдикція Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів щодо воєнних злочинів, скоєних під час Другої світової війни, розвинула ідею, яку пізніше перейняли трибунали, створені для розгляду воєнних злочинів, скоєних під час конфліктів у колишній Югославії та в Руанді. Очікується, що Міжнародний кримінальний суд, маючи юрисдикцію щодо воєнних злочинів, сприятиме імplementації та підвищенню повагу до міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів.

Питання до практичного заняття:

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини: аналіз та співвідношення. Вплив міжнародної кримінальної юстиції на розвиток обох галузей.

2. Місце міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини в системі міжнародного права: предмет правового регулювання обох галузей. Підходи до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право», «право збройних конфліктів» і «міжнародне право прав людини». Основні відмінності міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини та підстави їх розмежування як окремих галузей міжнародного права.

3. Міжнародне гуманітарне право – міжнародне право прав людини і споріднені галузі міжнародного права: право миру і безпеки і міжнародне кримінальне право. Поняття агресії, правомірного застосування сили, відмінність між *jus ad bellum / jus contra bellum* (нормами щодо законності застосування сили) та *jus in bello*.

4. Теорії співвідношення норм МГП і МППЛ: конкурентна, інтеграційна, комплементарна. Одночасне застосування і принцип *lex specialis*.

5. Дія міжнародного права прав людини під час збройних конфліктів. Позиція Комітету з прав людини ООН щодо співвідношення обох галузей. Підхід Міжнародного суду ООН щодо взаємодії обох галузей.

6. Розвиток Європейської системи захисту прав людини. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в Європейській системі захисту прав людини.

7. Проблеми застосування норм права прав людини під час збройних конфліктів: неурядові актори як суб'єкти міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

Теми для самостійної роботи:

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини: аналіз та співвідношення.

2. Вплив міжнародної кримінальної юстиції на розвиток обох галузей.

3. Місце міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини в системі міжнародного права: предмет правового регулювання обох галузей.

4. Підходи до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право», «право збройних конфліктів» і «міжнародне право прав людини».

5. Основні відмінності міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини та підстави їх розмежування як окремих галузей міжнародного права.

6. Міжнародне гуманітарне право – міжнародне право прав людини і споріднені галузі міжнародного права: право миру і безпеки і міжнародне кримінальне право.

7. Поняття агресії, правомірного застосування сили, відмінність між *jus ad bellum* / *jus contra bellum* (нормами щодо законності застосування сили) та *jus in bello*.

8. Теорії співвідношення норм МГП і МППЛ: конкурентна, інтеграційна, комплементарна.

9. Одночасне застосування і принцип *lex specialis*.

10. Дія міжнародного права прав людини під час збройних конфліктів.

11. Позиція Комітету з прав людини ООН щодо співвідношення обох галузей.

12. Підхід Міжнародного суду ООН щодо взаємодії обох галузей.

13. Розвиток Європейської системи захисту прав людини.

14. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в Європейській системі захисту прав людини.

15. Проблеми застосування норм права прав людини під час збройних конфліктів: неурядові актори як суб'єкти міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

Теми рефератів:

1. Застосування норм міжнародного гуманітарного права у практиці Європейського суду з прав людини.

2. Проблеми міжнародної відповідальності за недотримання норм міжнародного права прав людини і порушення норм міжнародного гуманітарного права.

3. Практичні аспекти застосування принципу *lex specialis* при визначенні пріоритетності МГП та МППЛ.

Нормативна база:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

2. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко; вступ. стаття М.М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

7. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил

на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

8. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

9. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

2. Гнатівський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні: застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Кімонікс Інтернешнл Інк. 2017. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf

3. Коваль Д.О. Міжнародне гуманітарне право в контексті міжнародного права прав людини. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 144–146.

4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

5. Салієнко О.О. Співвідношення прав людини та міжнародного гуманітарного права. *Альманах міжнародного права*. 2020. Випуск 23. С. 178–185. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/23.pdf>

6. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.

7. Chetail V. The contribution of the International Court of Justice to international humanitarian law. *International Review of Red Cross*. Vol. 85, No. 850. 2003. P. 235–269.

8. International Humanitarian Law and Human Rights Law Relevant to Siege Warfare. *Prepared by United Nation Human Rights Office of the High Commissioner*. January 2017. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/sieges_legal_note_-_final_-_en_1.pdf

9. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare. Edward Elgar, Cheltenham. 2019. 720 p.

10. The Handbook of International Humanitarian Law (4th Edition), edited by Dieter Fleck. Oxford University Press. 2021. 754 p.

ТЕМА 3. СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

1. Застосування міжнародного гуманітарного права до різних видів збройних конфліктів.
2. Поняття та класифікація збройних конфліктів.
3. Початок збройного конфлікту міжнародного характеру та його правові наслідки. Заборона денонсації під час війни.
4. Закінчення збройних конфліктів та їх правові наслідки.

Застосування міжнародного гуманітарного права до різних видів збройних конфліктів. Для належного застосування норм МГП потрібно з'ясувати, при яких ситуаціях МГП

може застосовуватись. МГП застосовується лише до ситуацій збройних конфліктів. Порівняно нечисленні винятки становлять норми, які розраховані на застосування в мирний час та спрямовані на підготовку держав до застосування всього блоку норм МГП.

Матеріальна сфера застосування МГП повністю залежить від існування збройного конфлікту, який може мати міжнародний чи неміжнародний характер.

Традиційно міжнародне гуманітарне право є галуззю міжнародного публічного права, яка застосовувалася лише до воєн між суб'єктами міжнародного права, тобто державами. Виняток становили рідкісні ситуації, коли під час громадянських воєн їхні сторони укладали угоди, у яких брали на себе зобов'язання дотримуватися всіх або деяких законів і звичаїв війни (як це було, наприклад, під час громадянської війни в Іспанії 1936–1939 рр.).

Згодом, з включенням загальної ст. 3 до чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., МГП поширило свою дію також і на неміжнародні збройні конфлікти. Проте обсяг їх нормативного регулювання є значно меншим, ніж регулювання ситуацій міжнародних збройних конфліктів.

У разі міжнародного збройного конфлікту матеріальна сфера застосування МГП визначається загальною ст. 2 чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. (далі – Женевських конвенцій I–IV) та ст. 1 Додаткового протоколу I 1977 р. Таким чином, загальна ст. 2 говорить про три різних за своїм характером ситуації, кожна з яких розглядається як міжнародний збройний конфлікт.

По-перше, у спільній ст. 2 йдеться про випадки оголошеної війни між двома або більше державами. У міжнародному праві зберіглась норма, яка регулювала оголошення стану війни з іншою державою. На сьогодні випадки формального оголошення війни, яким присвячено Гаазьку конвенцію про початок воєнних дій 1907 р. (Гаазька конвенція III), на сьогодні є вкрай рідкісними. Навіть коли деякі політичні діячі роблять заяви про перебування їхньої держави у стані війни, вони не є достатньо чіткими та недвозначними, щоб призвести до юридичних

наслідків (наприклад, заява керівництва КНДР про стан війни з Республікою Корея та США 2013 р.).

По-друге, МГП застосовується в разі фактичного збройного конфлікту, що виникає між двома або більшою кількістю держав, навіть якщо будь-яка з них не визнає стану війни. Включення цього положення до чотирьох Женевських конвенцій вирішило одну з найбільших проблем МГП, оскільки відтак зникла потреба доводити існування формального стану війни для того, щоб мати змогу застосувати норми МГП. Крім того, поріг застосування цього критерію в разі міжнародного збройного конфлікту є дуже низьким: МГП регулює найменші збройні сутички між державами, не встановлюючи жодних вимог щодо їх інтенсивності.

По-третє, норми МГП, що регулюють міжнародний збройний конфлікт, завжди застосовуються в разі окупації всієї чи частини території держави, навіть якщо ця окупація не зустрине жодного збройного спротиву. Саме такою, наприклад, була окупація Російською Федерацією Криму у 2014 р. Важливо розуміти, що норми МГП застосовуються, насамперед, для того, щоб забезпечити захист цивільного населення тому, що МГП застосовується незалежно від того, чи ведуться активні воєнні дії. За відсутності воєнних дій норми МГП, що присвячені їх регулюванню, застосовуватися не можуть, але діятимуть ті, що стосуються захисту іноземців, які є громадянами супротивної держави.

По-четверте, норми МГП, що регулюють міжнародний збройний конфлікт, були додані в п. 4 ст. 1 Додатковий протокол I 1977 р.: «збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого у Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН». Зазначене положення з'явилося в результаті процесу деколонізації, проте на сьогодні у зв'язку з фактичним завершенням процесу деколонізації особливого практичного значення п. 4 ст. 1 Додаткового протоколу I немає.

Зазначені ситуації дають підстави для застосування всього блоку договірних та звичаєвих норм МГП.

Ситуація збройного конфлікту неміжнародного характеру визначає матеріальну сферу застосування МГП. Збройні конфлікти, що не підпадають під дію ст. 1 Додаткового протоколу I 1977 р., які відбуваються на території якої-небудь держави між її збройними силами або іншими організованими озброєними групами, які, знаходячись під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні та злагожені військові дії вважається збройним конфліктом неміжнародного характеру. Тобто окреслений збройний конфлікт відбуваються в межах однієї держави.

Кількість договірних норм МГП, що застосовуються до неміжнародного збройного конфлікту, є значно меншою, ніж у разі міжнародного збройного конфлікту. Основа договірно-правового регулювання неміжнародного збройного конфлікту – це загальна ст. 3 ЖК I–IV, а також Додатковий протокол II. При цьому спільна ст. 3 та ст. 1 Додатковий протокол II устанавлюють різні пороги своєї застосовності, у результаті чого загальна ст. 3 застосовується до всіх неміжнародних збройних конфліктів, а Додатковий протокол II – до значно більш вузького кола ситуацій.

Застосування МГП за колом осіб може розглядатися у двох аспектах: суб'єкти, які мають обов'язки згідно з МГП, та особи, яким МГП надає захист.

Головним суб'єктом обов'язків відповідно до МГП є держава як основний суб'єкт міжнародного права, зокрема відповідно до загальної ст. 1 Женевських конвенцій I–IV «Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися та забезпечувати дотримання цієї Конвенції за будь-яких обставин».

Обов'язки за МГП мають також міжнародні міжурядові організації, під керівництвом яких збройні сили беруть участь у збройних конфліктах. Так, 1999 р. Генеральний Секретар ООН у своєму бюлетені під назвою «Дотримання МГП силами ООН» визнав, що Організація зобов'язана дотримуватися норм МГП.

Дотримуватися норм МГП зобов'язані також утворення, що не є суб'єктами міжнародного права, але фактично беруть участь у бойових діях, зокрема різноманітні неурядові збройні групи. Такі групи можуть шляхом односторонніх декларацій підтверджувати обов'язковість для себе норм МГП та/або його конкретних договірних джерел. Навіть за відсутності подібних заяв згідно із загальним звичаєвим міжнародним правом вони зобов'язані дотримуватися МГП.

Суб'єктами, яким норми МГП надають захист, є комбатанти, що беруть участь у збройному конфлікті, хоч їх не вважають належними до категорії «захищені особи», оскільки напад на них може бути правомірним, але при цьому МГП містить норми, що захищають комбатантів від засобів та методів війни, які спричиняють їм надмірні страждання або роблять їхню загибель неминучою; комбатанти *hors de combat* («Поza боєм» (фр.) – тобто комбатанти, виведені з ладу) – поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії, положення про захист яких передбачені в ЖК I та ЖК II; військовополонені – комбатанти, які склали зброю та здалися, або комбатанти, що були захоплені в полон супротивником; головним інструментом, що присвячений їх ньому захисту, є ЖК III; та цивільні особи, які опинились під владою супротивника, основним документом про захист яких є ЖК IV.

Застосування МГП у просторі також відбувається на основі принципу ефективності, відповідно до якого МГП застосовується на всій території, на яку поширюється воєнний стан – як унаслідок існування збройного конфлікту в активній фазі, так і внаслідок військової окупації.

Застосування МГП у часі залежить насамперед від моменту, коли починається та закінчується збройний конфлікт, а також від існування стану оголошеної війни та військової окупації. МГП починає застосовуватися з моменту, коли в ході збройного конфлікту вчинено перший ворожий акт, результати якого вимагають дії положень МГП. Отже, МГП починає діяти, щойно перша особа потребує захисту норм МГП, щойно вчинено перший збройний напад, щойно оголошено війну або ділянку іноземної території окуповано тощо.

Поняття та класифікація збройних конфліктів. Належна кваліфікація збройних конфліктів надзвичайно важлива. По-перше, для визначення моменту наступу умов, коли має застосуватися МГП. По-друге, для визначення того, які саме норми МГП застосовуються, у силу значної відмінності в об'ємі норм, які можна застосувати в умовах міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту.

Договірне МГП не містить узагальненої дефініції поняття «збройний конфлікт», зосереджуючись на визначенні міжнародний збройний конфлікт та неміжнародний збройний конфлікт, кожен з яких передбачає застосування особливого правового режиму. У Женевських конвенціях 1949 р. поряд з терміном «війна» використовують вираз «міжнародний збройний конфлікт» (ст. 2) і «неміжнародний збройний конфлікт» (ст. 3). Таким чином, починаючи з 50-х років ХХ ст., термін «збройний конфлікт» вживають набагато частіше, ніж термін «війна». Пакт Бріана – Келлога, яким заборонено використання війни як законного засобу вирішення міжнародних спорів вплинув на ці процеси. Тексти Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів містять термін «збройний конфлікт», але вони не містять визначення цього поняття. Його відсутність супроводжується певними як теоретичними, так і практичними труднощами щодо уніфікації його застосування.

Розрізняють кваліфікацію конфлікту в рамках загального міжнародного права (*jus ad bellum*) і в рамках МГП (*jus ad bello*). У рамках загального міжнародного права кваліфікація конфлікту базується в основному на положеннях Статуту ООН, та здійснюється через призму правомірності/неправомірності застосування сили. В першому випадку йде мова про право на самооборону (індивідуальну чи колективну), а в другому – про агресію.

Важливо розуміти, що кваліфікація прямо не зачіпає питання кваліфікації збройного конфлікту в рамках МГП, оскільки має інші цілі та задачі. Тому МГП не визначає агресора, його відповідальність і порядок відшкодування шкоди за агресію. Як агресор, так і жертва агресії в рівній мірі повинні дотримуватися МГП.

На сьогодні деякі сучасні класифікації конфліктів – «гібридні», «інформаційні», «економічні» війни й т. ін. – не мають міжнародно-правової підстави й знаходяться поза системою категорій МГП. Однак це не означає, що діяльність у рамках цих «конфліктів» знаходиться поза правовим регулюванням, як і захист жертв війни.

Ці конфлікти (або окремі дії) мають бути кваліфіковані в рамках МГП, норми якого забезпечують захист визначених категорій жертв війни. Застосування в їх рамках МГП визначається загальними критеріями наявності збройного конфлікту як такого та його кваліфікації в якості міжнародного або неміжнародного.

Єдиною підставою застосування норм МГП є фактична наявність збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного) незалежно від причин, із яких цей збройний конфлікт розпочався. Водночас повністю зберігає свою актуальність п. 2 ст. 1 Додаткового протоколу II, що вимагає відрізнити неміжнародні збройні конфлікти від ситуацій, до яких МГП взагалі не застосовується. Міжнародне право передбачає ситуації, коли рівень насилля не перевищує порогового рівня, й цю ситуацію не кваліфікують як збройний конфлікт. Формальним кваліфікуючим критерієм є невикористання збройних сил для забезпечення громадського порядку. Ці ситуації носять найменування внутрішньої напруженості та внутрішнього безладу, й передбачають застосування внутрішнього законодавства та положень міжнародного права прав людини.

Важливу роль в визначенні видів збройних конфліктів зіграли ад'юдикаційні органи, які застосовують визначення збройного конфлікту, викладане у справах Тадіча та Боскоскі Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії. Трибунал зазначив, що рисами збройного конфлікту є організованість збройних угруповань, тривалість збройних сутичок, територія, на якій проходять збройні сутички та їхня інтенсивність.

МГП ж розрізняє два види збройних конфліктів – міжнародного та неміжнародного характеру. У загальному вигляді міжнародний збройний конфлікт існує, коли має місце

будь-яке застосування збройної сили між державами, а міжнародний збройний конфлікт – коли має місце тривале застосування збройної сили між державою та організованою збройною групою або між організованими збройними групами. Можлива ситуація одночасного існування двох збройних конфліктів – міжнародного та неміжнародного характерів.

Початок збройного конфлікту міжнародного характеру та його правові наслідки. Заборона денонсації під час війни. Відповідно до Гаазької конвенції про відкриття військових дій 1907 р., держави визнають, що «військові дії між ними не повинні починатися без попереднього і недвозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни».

Оголошення війни, навіть якщо за цим актом не слідують військові дії, означає початок юридичного стану війни. Між державами припиняють діяти норми міжнародного права, які застосовуються у мирний час. Стан війни припиняє дипломатичні і консульські відносини, співробітникам дипломатичних і консульських установ повинна бути забезпечена можливість безперешкодного виїзду до своєї держави.

Усі громадяни на території держави поділяються на власних громадян, громадян союзних держав, інших держав та громадян ворожої держави. Стосовно власних громадян оголошується загальна мобілізація. Для громадян союзних держав забезпечується можливість виїзду до своєї держави з метою надання можливості вступу до союзницьких збройних сил. Громадяни іноземної держави можуть бути інтерновані. Відносно громадян ворожої сторони застосовуються різного роду обмеження. Ці особи можуть бути примушені до проживання на період війни в певному районі або інтерновані.

Щодо майна, що належить безпосередньо ворожій державі, то конфіскується (за винятком майна дипломатичного і консульського представництв). Майно громадян ворожої держави в принципі вважається недоторканим. Суднам надається певний термін (індульг) для того, щоб вони залишили порти і води ворожої держави, після закінчення якого судна підлягають конфіскації.

Ціллю війни є придушення збройного опору противника, а тому не ведеться на знищення противника і не має за мету захоплення його території. Проти осіб, що не беруть участь у військових діях (*hors de combat*), неприпустимо застосовувати зброю.

Військові дії розгортаються в певних просторових межах, що іменуються театром війни. Під театром війни розуміється вся територія воюючих держав (сухопутна, морська і повітряна), на якій вони потенційно можуть вести військові операції. Театр військових дій – це територія, на якій збройні сили воюючих фактично ведуть військові дії. Територія (сухопутна, морська, повітряна) нейтральних і інших невоюючих держав не повинна використовуватися як театр військових дій.

Відповідно до міжнародних договорів не можуть використовуватися як театр військових дій: а) деякі міжнародні протоки (наприклад, Магелланова протока за Договором 1981 р.); б) міжнародні канали (наприклад, Суецький канал згідно з Константинопольською конвенцією 1888 р.); в) окремі острови і архіпелаги (наприклад, архіпелаг Шпіцберген відповідно до Паризького договору про Шпіцберген 1920 р.); г) окремі континенти (наприклад, Антарктика відповідно до Договору про Антарктику 1959 р.); д) Місяць та інші небесні тіла (Договір про космос 1967 р.); е) частини державної території воюючої сторони, на яких утворено спеціальні зони, передбачені нормами права озброєних конфліктів (наприклад, санітарні зони і місцевості).

Закінчення збройного конфлікту та правові наслідки. У міжнародному гуманітарному праві розрізняють закінчення стану війни і припинення військових дій. Військові дії між державами можуть припинятися укладанням перемир'я або капітуляцією однієї з них. Так перемир'я – тимчасове припинення воєнних дій на умовах, узгоджених воюючими сторонами. Розрізняють місцеве перемир'я (на окремій ділянці фронту) і загальне перемир'я (на всьому фронті).

Місцеве перемир'я має тимчасовий характер, укладається для обмеженого театру воєнних дій, із конкретними цілями або завданнями місцевого значення (наприклад, добір

і транспортування поранених, хворих і вбитих, обмін пораненими, військовополоненими). Загальне перемир'я або загальне припинення вогню цілком припиняє військові дії воюючих. Воно, як правило, не обмежується яким-небудь терміном і продовжується до укладання мирного договору або мирного врегулювання.

Тобто перемир'я може укладатися як на певний строк, так й бути безстроковим. Порушення однією зі сторін перемовин може слугувати підставою для поновлення військових дій.

Капітуляція – це припинення воєнних дій на умовах переможної сторони, в результаті чого держави однієї з воюючих сторін втрачають верховенство або воно істотно обмежується. Розрізняють просту капітуляцію (капітуляцію окремого підрозділу, об'єкту, пункту, району), і загальну капітуляцію (усіх збройних сил). Капітуляція може бути беззастережною (без всяких умов з боку переможеного) або почесною. На відміну від загального перемир'я, при капітуляції переможена сторона втрачає навіть формальну рівність з переможцем, за винятком почесної капітуляції.

Проте, ані перемир'я, ані капітуляція не означають автоматичного закінчення стану війни, для чого необхідно видання акту (одностороннього або двостороннього) про припинення стану війни або укладання мирного договору. У мирному договорі фіксується закінчення стану війни, вирішуються питання про відновлення мирних відносин між державами, про долю довоєнних договорів між воюючими сторонами та інші питання.

Серед правових наслідків закінчення війни (стану війни) це припинення дії договорів воєнного часу і набувають сили угоди, що регулюють відносини між державами, встановлюються мирні відносини, у тому числі і дипломатичні, також відновляється дія раніше укладених міжнародних договорів і можуть укладатися нові договори, здійснюється обмін військовополоненими, виведення окупаційних військ, провадиться репатріація цивільного населення. Особливо важливо, що наступає політична та матеріальна відповідальність винної держави, а також кримінальна відповідальність за воєнні злочини.

Для нейтральних держав припиняється стан нейтралітету у війні; а для всіх інших держав, що не воюють, – ліквідується необхідність дотримання режиму зон ведення війни, відновлюється безпека міжнародної морської і повітряної навігації у Світовому океані тощо.

Питання до практичного заняття:

1. Суб'єктна сфера застосування норм міжнародного гуманітарного права.
2. Сфера застосування щодо збройних конфліктів. Відмінність термінів «війна» та «збройний конфлікт».
3. Поняття та ознаки збройних конфліктів.
4. Види збройних конфліктів та їх відмінності. Правова кваліфікація збройного конфлікту в Україні.
5. Застосування норм до різних видів збройних конфліктів.
6. Відмінності між збройними конфліктами неміжнародного характеру та внутрішніми безладдями й обстановкою внутрішньої напруженості.
7. Поняття та види гуманітарної інтервенції.
8. Початок збройного конфлікту міжнародного характеру та його правові наслідки. Вплив стану війни на дію міжнародних договорів. Заборона денонсації під час війни.
9. Нейтралітет під час війни. Обов'язки нейтральної держави під час війни.
10. Окупація: поняття та правовий режим. Окупація Автономної республіки Крим. Ефективний контроль.
11. Театр війни і театр воєнних дій.
12. Припинення військових дій та його відмінність від припинення стану війни. Загальне та часткове перемир'я.
13. Закінчення війни та її правові наслідки. Капітуляція.
14. Інститут Держав-покровительок.

Теми для самостійної роботи:

1. Сфера застосування щодо збройних конфліктів. Відмінність термінів «війна», «збройний конфлікт», «агресія».
2. Поняття та ознаки збройних конфліктів.
3. Види збройних конфліктів та їх відмінності. Правова кваліфікація збройного конфлікту в Україні.

4. Застосування норм до різних видів збройних конфліктів.
5. Поняття та види гуманітарної інтервенції.
6. Відмінності між збройними конфліктами неміжнародного характеру та внутрішніми безладдями й обстановкою внутрішньої напруженості.
7. Застосування загальної статті 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. до збройних конфліктів неміжнародного характеру.
8. Суб'єктна сфера застосування норм міжнародного гуманітарного права.
9. Початок збройного конфлікту міжнародного характеру та його правові наслідки. Вплив стану війни на дію міжнародних договорів. Заборона денонсації під час війни.
10. Нейтралітет під час війни. Обов'язки нейтральної держави під час війни.
11. Окупація: поняття та правовий режим. Окупація Автономної республіки Крим. Ефективний контроль.
12. Театр війни і театр воєнних дій.
13. Припинення військових дій та його відмінність від припинення стану війни.
14. Загальне та часткове перемир'я.
15. Закінчення війни та її правові наслідки. Капітуляція.
16. Інститут Держав-покровительок.

Теми рефератів:

1. Сучасні збройні виклики та міжнародне гуманітарне право.
2. Новітні технології ведення бойових дій (кібервійна, дрони): проблема міжнародно-правового регулювання.
3. Ситуація окупації Криму: аналіз та перспективи вирішення.

Нормативна база:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил

на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

3. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

Рекомендовані джерела:

1. АБВ. Збройний конфлікт в термінах/ Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калупаха І. Київ : Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, 2019. 90 с. URL: <https://mtot.gov.ua/files/uploads/8b5c1540-a1ae-11e9-9b89-731f32e113d5.pdf>

2. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, к. ю. н. Т. Короткого. Київ : УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

3. Грушко М.В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/37.pdf

4. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.

5. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

6. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

7. Іляшко О.О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 № 2. С. 528–532 URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf

8. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

9. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3 С. 317–323. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/53.pdf>

10. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право : підручник / В.М. Репецький, В.М. Лисик. К. : Знання, 2007. 467 с.

11. Kolb H., Teteriatnyk, M. Hrushko, O. Shepik-Trehubenko, O. Kotliar Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 71. С. 335–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423>

ТЕМА 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

1. Поняття учасників та неучасників збройних конфліктів.
2. Комбатанти: поняття та статус.

3. Незаконні комбатанти.

4. Неучасники збройних конфліктів: некомбатанти та підзахисні особи.

Поняття учасників та неучасників збройних конфліктів. Один із ключових принципів міжнародного гуманітарного права, а саме принцип розрізнення, вимагає від сторін конфлікту проводити розмежування між (1) воюючими та невоюючими суб'єктами і (2) цивільними та військовими об'єктами.

Особи, статус яких регламентується нормами міжнародного гуманітарного права, поділяються на учасників та неучасників збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру. Зокрема, в ході збройного конфлікту міжнародного характеру умовно можна виділити законних та «незаконних» учасників і неучасників. Законні учасники збройних конфліктів є комбатантами, а «незаконні» – попри участь у воєнних діях, не мають на права на статус комбатанта та привілеї, які цей статус надає.

Разом з тим збройний конфлікт неміжнародного характеру вимагає дещо іншого підходу в силу наявності організованих збройних груп. Учасники таких груп не мають права на статус комбатанта, а отже – не можуть отримувати статус військовополоненого, попри те, що беруть участь у воєнних діях. Зумовлено це тим, що з позиції національного права вони вдаються до протиправної поведінки – участь в збройній групі, використання та зберігання зброї, вбивство тощо. Тому часто неміжнародні збройні конфлікти закінчуються даруванням амністії, яка не виключає відповідальність за міжнародні злочини, зокрема ті, що містяться в Римському Статуті МКС – воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності.

У свою чергу неучасники збройних конфліктів поділяються на некомбатантів та підзахисних осіб. До першої групи належить медичний та духовний персонал, який входить в склад збройних сил, а до другої – жертви війни, статус яких регулюється нормами «права Женеві».

Комбатанти: поняття та статус. Комбатантами є всі особи, що мають право брати безпосередню участь у воєнних діях між державами.

У міжнародному збройному конфлікті до комбатантів зараховуються наступні особи:

1. Особовий склад збройних сил сторін, що знаходиться в конфлікті, за виключенням медичного та духовного персоналу.

2. Особовий склад ополченців та добровільних загонів, включаючи особовий склад організованих рухів супротиву, що відносяться до сторін, які перебувають у конфлікті, якщо ці ополчення і добровільні загони, включаючи організовані рухи супротиву, відповідають наступним критеріям:

- мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
- мають визначений і виразно видимий здалеку відмітний знак;
- відкрито носять зброю та дотримуються у своїх діях законів та звичаїв війни.

3. Особовий склад регулярних збройних сил, які знаходять себе у підпорядкуванні уряду чи влади, не визнані іншою стороною у конфлікті, а також учасники спонтанних масових виступів (*levée en masse*).

Комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення у той час, коли вони беруть участь у нападі або у військовій операції, що є підготовкою до нападу.

Комбатант, який не відрізняє себе від цивільного населення, коли він бере участь у нападі або у військовій операції, що є підготовкою до нападу, при попаданні до влади протилежної сторони втрачає свій статус комбатанта, що означає, що він не матиме статусу військовополоненого і може бути переданий суду за участь у ворожих діях. Проте в такому випадку йому надаватиметься захист, рівноцінний у всіх відносинах тому, що надається військовополоненим відповідно з Женевською конвенцією III.

Слід зазначити, що у міжнародному збройному конфлікті, регульованому Додатковим протоколом I, комбатант відрізняє себе тим, що він відкрито носить свою зброю:

- під час кожного військового зіткнення та у той час, коли він перебуває на виду у супротивника під час розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він має взяти участь.

Будь-який комбатант, який потрапляє до влади протилежної сторони, є військовополоненим.

Незаконні комбатанти. У позитивному міжнародному гуманітарному праві, зокрема в Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, відсутнє поняття «незаконні комбатанти». Це поняття є умовним та використовується в теорії щодо осіб, які фактично беруть участь у воєнних діях, не володіючи статусом комбатанта і не маючи права на статус військовополонених.

До цієї категорії належать шпигуни, найманці, цивільні особи, що беруть безпосередню участь у воєнних діях.

Шпигун – це особа, яка таємним чином, переодягнувшись або іншим обманним шляхом, збирає або намагається збирати інформацію, перебуваючи на території, контрольованій протилежною стороною, з метою передачі такої інформації супротивнику.

Шпигун не має права на статус військовополоненого. Він є цивільною особою.

Збір інформації, що має військове значення, особою, одягнутою у військову форму (розвідником), не є шпигунською діяльністю. Комбатанти, захоплені під час проведення подібних бойових дій, є військовополоненими.

Найманець – особа, яка бере безпосередню участь у воєнних діях та основною мотивацією якої є прагнення особистої вигоди.

Захоплений у полон найманець не є військовополоненим.

Стаття 47 Додаткового протоколу I передбачає шість умов, при сукупному виконанні яких особа стає найманцем.

Це особа, яка:

- 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб боротися у збройному конфлікті;
- 2) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;

3) бере участь у воєнних діях, керуючись головним чином бажанням отримати особисту вигоду, і якій стороною або за дорученням сторони, яка перебуває у конфлікті, насправді обіцяна матеріальна винагорода, що істотно перевищує винагороду, обіцяну або виплачувану комбатантам такого ж рангу та функцій, що входять до особового складу збройних сил цієї сторони;

4) не є ні громадянином сторони, яка перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, контрольованій стороною, яка перебуває у конфлікті;

5) не входить до особового складу збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті та

б) не направлена державою, що не є стороною, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців 1989 року поширює це визначення на осіб, завербованих для участі в узгоджених насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду або підрив конституційного порядку держави іншим чином або на підрив територіальної цілісності.

Що стосується цивільних осіб, які беруть безпосередню участь у воєнних діях, вони не набувають статусу комбатанта. Вони залишаються цивільними, але в силу участі в бойових діях втрачають наданий їм міжнародним гуманітарним правом захист на період участі в бойових діях.

При цьому не всі дії цивільних осіб у зв'язку зі збройним конфліктом вважаються безпосередньою участю у військових діях. Для того, щоб будь-яка дія могла кваліфікуватися як безпосередня участь у військових діях, вона повинна відповідати трьом кумулятивним критеріям:

1) очікується, що така дія негативно позначиться на військових операціях сторони збройного конфлікту та її військовому потенціалі або стане причиною смерті або поранення осіб і руйнування об'єктів, які користуються захистом від прямого нападу (поріг шкоди);

2) наявний безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між такою дією та збитком, який, як очікується, буде завданий

цієї дією або скоординованою військовою операцією, частиною якої вона є (пряма залежність);

3) така дія має бути направлена саме на те, щоб заподіяти необхідний рівень шкоди для підтримки діяльності однієї сторони у конфлікті на шкоду іншій (зв'язок із воюючою стороною).

Неучасники збройних конфліктів: некомбатанти та підзахисні особи. В свою чергу неучасники збройних конфліктів поділяються на некомбатантів та підзахисних осіб. До некомбатантів належать особи, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту, але участі у воєнних діях не беруть – духовенство і медичний персонал. Що ж стосується підзахисних осіб, або жертв війни, то до них відносяться особи, які захищаються нормами Женевських конвенцій 1949 року:

- поранені і хворі, потерпілі від корабельної аварії, які перестали брати участь чи не брали участь у воєнних діях;
- військовополонені;
- цивільні особи, які в силу конфлікту чи окупації перебувають під владою сторони, громадянство якої вони не мають;
- цивільні журналісти;
- медичний персонал;
- духовний персонал;
- парламентарі;
- персонал цивільної оборони;
- персонал, що бере участь в наданні гуманітарної допомоги;
- персонал, що бере участь в підтриманні миру;
- персонал, призначений для захисту культурних цінностей.

По відношенню до даної групи у воюючих сторін існує не тільки обов'язок не нападати на них, а й обов'язок їх захищати під час воєнних дій.

Питання до практичного заняття:

1. Населення під час збройних конфліктів. Статус цивільного населення, що стихійно взяло в руки зброю при наближенні супротивника (*levée en masse*), його відмінність від цивільних, що беруть безпосередню участь у воєнних діях.

2. Правовий статус іноземців на території держави, що перебувають у збройному конфлікті. Правовий статус громадян нейтральних країн, які перебувають на території держави, що знаходиться в стані збройного конфлікту.

3. Поняття та категорії комбатантів, нормативне визначення. Особливості класифікації учасників міжнародного збройного конфлікту.

4. Права та обов'язки комбатантів. Відмінності комбатантів від цивільного населення.

5. Правовий статус некомбатантів.

6. Міжнародно-правовий захист журналістів у період збройних конфліктів.

7. Найманці. Добровольці. Проблема приватних охоронних компаній.

8. Застосування норм міжнародного гуманітарного права миротворцями.

9. Шпигуни. Військові розвідники.

10. Поняття «жертви війни» та «осіб, яких захищають» в міжнародному гуманітарному праві.

Теми для самостійної роботи:

1. Населення під час збройних конфліктів.

2. Статус цивільного населення, що стихійно взяло в руки зброю при наближенні супротивника (*levée en masse*), його відмінність від цивільних, що беруть безпосередню участь у воєнних діях.

3. Правовий статус іноземців на території держави, що перебувають у збройному конфлікті.

4. Правовий статус громадян нейтральних країн, які перебувають на території держави, що знаходиться в стані збройного конфлікту.

5. Поняття та категорії комбатантів, нормативне визначення.

6. Особливості класифікації учасників міжнародного збройного конфлікту.

7. Права та обов'язки комбатантів.

8. Відмінності комбатантів від цивільного населення.

9. Правовий статус некомбатантів.
10. Міжнародно-правовий захист журналістів у період збройних конфліктів.
11. Найманці.
12. Добровольці.
13. Проблема приватних охоронних компаній.
14. Застосування норм міжнародного гуманітарного права миротворцями.
15. Шпигуни.
16. Військові розвідники.
17. Поняття «жертви війни» та «осіб, яких захищають» в міжнародному гуманітарному праві.

Теми рефератів:

1. Найманці та добровольці: співвідношення та відмінності у статусі.
2. Статус медичного та духовного персоналу.
3. Статус приватних охоронних та військових компаній відповідно до положень Документу Монтрю.

Нормативна база:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко; вступ. стаття М.М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
4. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

8. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04.12.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

2. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.

3. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. МККК, 2011. 1144 с.

4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ. 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

5. Мельцер Н. Непосредственное участие в военных действиях. Руководство по толкованию понятия в свете международного гуманитарного права. МККК, 2017. URL: <https://www.icrc.org/ru/document/rukovodstvo-neposredstvennoe-uchastie-vvoennyh-deystviyah>

6. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О.О. Войтенко, М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса :

Українська гельсінська спілка з прав людини; Фенікс, 2016. 2017. 145 с.

7. Репецький В., Малига В. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 3–16.

8. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.

9. Sassòli M. *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*. Edward Elgar, Cheltenham. 2019. 720 p.

10. *The Handbook of International Humanitarian Law : 4th Edition / edited by Dieter Fleck*. Oxford University Press, 2021. 754 p.

11. Zaman H. Legal Status of Enemy Combatants under International Humanitarian Law. 2021. 1–17. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3842549>

ТЕМА 5. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО РУХУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

1. Виникнення та діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста.
2. Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
3. Емблеми Міжнародного руху.
4. Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Виникнення та діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста. Надзвичайно важливу роль у сфері захисту жертв збройних конфліктів та/або подолання гуманітарних

наслідків збройних конфліктів відіграють різні міжнародні організації, які мають різну юридичну природу та правовий статус. Але їх об'єднує наявність права на гуманітарний доступ. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є незалежною гуманітарною організацією, яка здійснює діяльність із забезпечення захисту жертв міжнародних та немежнародних збройних конфліктів. МКЧХ був утворений у 1863 р., ідея про створення товариства для надання допомоги пораненим на полі бою належала Анрі Дюнану. МКЧХ є засновником Міжнародного Руху Червоного Хреста, основне завдання якого – забезпечення дотримання положень Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв збройних конфліктів та Додаткових протоколів до них 1977 рр.

У період збройних конфліктів МКЧХ надає захист та допомогу жертвам збройних конфліктів – військовополоненим, інтернованим особам, пораненим, цивільному населенню на окупованій території та іншим, виконуючи завдання, покладені на нього Женевськими конвенціями та сприяючи точному дотриманню положень міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів.

Статутом МКЧХ, який був прийнятий 18 грудня 2014 року і набрав чинності 1 квітня 2015 р. визначає за правовим статусом як асоціацію (юридичною особою приватного права), діяльність якої визначається ст. 60 та іншими положеннями Цивільного кодексу Швейцарії. Проте для виконання свого гуманітарного мандата та своїх цілей і завдань МКЧХ наділяється статусом, аналогічним статусу міжнародної міжурядової організації, і має міжнародну правосуб'єктність при здійсненні своєї діяльності.

Відповідно до Статуту МКЧХ, метою Організації є відстоювання та поширення основоположних принципів Руху Червоного Хреста, виконання покладених Женевськими конвенціями завдань із забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, забезпечення роботи Центральної агенції з розшуку, а також проведення роз'яснювальної роботи із застосування гуманітарного права під час збройних конфліктів серед інсти-

туцій причетних країн. Штаб-квартира МКЧХ знаходиться у м. Женева (Швейцарія). Органами управління МКЧХ є Асамблея (верховний орган управління), Рада Асамблеї (допоміжний орган, якому Асамблея делегує низку своїх повноважень) та Директорат (виконавчий орган). На чолі Асамблеї та Ради Асамблеї стоїть Президент МКЧХ.

Основними напрямками діяльності МКЧХ є турбота про загиблих під час збройного конфлікту та пошук зниклих безвісти; відвідування затриманих у місцях утримання під вартою та участь у звільненні та передачі осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом; відновлення сімейних зв'язків через збройний конфлікт; розповсюдження знань з МГП серед представників збройних сил та силових структур та інше.

Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – це міжнародний гуманітарний рух, в якому беруть участь близько 97 мільйонів добровольців у всьому світі. Метою діяльності руху є захист людського життя та здоров'я, запобігання людським стражданням та їх полегшення, при цьому раса, релігійні, політичні погляди не будуть мати значення.

Складовими частинами Міжнародного Руху є:

Міжнародний комітет Червоного Хреста – організація, діяльність якої застосовується в час збройних конфліктів.

Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця – організація, заснована в Парижі в 1919 році. Федерація займається координацією всіх національних організацій в межах руху. В тісній співпраці з національними організаціями вона проводить міжнародні гуманітарні операції, які потребують значних ресурсів. Міжнародний секретаріат Федерації знаходиться в Женеві (Швейцарія).

Національні товариства Червоного Хреста та Півмісяця, які представлені національними об'єднаннями, які працюють в своїй державі відповідно до принципів міжнародного гуманітарного права та статутів руху.

Керівні органи руху:

Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – проводиться раз на чотири роки. На ній

відбуваються зустрічі національних товариств з представниками держав-учасниць Женевських конвенцій 1949 р.

Рада делегатів – засідання Ради відбувається раз на два роки.

Постійна комісія – є уповноваженим органом Міжнародної конференції в період між Конференціями.

Основоположні принципи були проголошені у Відні на XX Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у 1965 році. У своїй діяльності волонтери та співробітники Міжнародного Руху керуються такими фундаментальними принципами як гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність.

Емблеми Міжнародного руху:

Червоний хрест. Червоний хрест на білому фоні був першим захисним символом, який був затверджений в 1864 році Женевською конвенцією. Він повторював швейцарський прапор, було змінено лише кольори – хрест став червоним, а тло білим. Це є цілком зрозумілим, оскільки засновник міжнародного комітету Анрі Дюнан був громадянином Швейцарії.

Червоний півмісяць. Під час російсько-турецької війни (1876–1878) Османська імперія використовувала символ Червоного Півмісяця замість Червоного Хреста, оскільки уряд вважав цей символ образливим для мусульманських солдатів. В 1877 р. МКЧХ зобов'язав Російську імперію в повній мірі поважати недоторканість всіх осіб та будівель, які знаходяться під захистом Червоного Півмісяця. Згодом аналогічне зобов'язання щодо Червоного Хреста було отримано від уряду Османської імперії.

Червоний кристал. Символ був визнаний офіційно як «Емблема третього протоколу» 8 грудня 2005 р. з метою включення в якості повного члена ізраїльську організацію Маген Давид Адом (Червона зірка Давида). Неофіційно він відомий як «червоний кристал». Правовим підтвердженням цього факту стало прийняття Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III).

Червоний лев із сонцем. Символ використовувався іранською організацією. Червоний лев із сонцем був визнаний Міжнародним рухом у 1923 р.

Червона зірка Давида. Червона зірка Давида – символ ізраїльської організації Маген Давид Адом. Вона не є офіційно визнаним символом Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного півмісяця. Рух неодноразово відмовляв у її визнанні, аргументуючи це тим, що червоний хрест не є символом християнства, а зроблений за зразком прапора Швейцарії зі зміною кольорів. Якщо допустити єврейський символ, то на аналогічний зможе претендувати будь-яка релігійна організація. Під тиском Національного комітету США, який з 2000 по 2006 рік відмовлявся платити Міжнародному комітету членські внески, було запропоновано і визнано новий символ – червоний кристал.

Емблеми використовуються із захисною та розпізнавальною метою. Згідно з чинними правилами, членство у Міжнародному русі зобов'язує національне товариство кожної країни використовувати лише одну із цих емблем як свій відмінний знак.

Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (МФТЧХ), заснована у 1919 р., об'єднує 191 національне товариство та є однією з найбільших міжнародних гуманітарних організацій у світі. Секретаріат Міжнародної Федерації розташований у м. Женева, Швейцарія. Головним органом Міжнародної Федерації є Генеральна Асамблея, яка збирається раз на два роки і в якій представлені всі національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Виконавча Рада Федерації є виборним органом терміном на п'ять років, до якого входять представники 15 національних товариств. Національне товариство Червоного Хреста України було членом Виконавчої Ради Федерації з 1996 до 2001 року. Засідання Виконавчої ради відбуваються двічі на рік.

Відповідно до Конституції МФТЧХ, головною метою Федерації є надання підтримки та сприяння розвитку національних товариств, координація їх діяльності з питань

попередження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійних лих, катастроф та аварій. Федерація також сприяє реалізації програм у сфері боротьби з поширенням соціально-небезпечних хвороб (таких як ВІЛ, туберкульоз, пташиний грип та малярія), а також бореться з дискримінацією та насиллям, розповсюджує інформацію про права людини, міжнародне гуманітарне право, надає допомогу мігрантам та біженцям.

Стратегічними цілями Федерації є порятунок постраждалих осіб, забезпечення їх засобами для існування, зміцнення відновлювального потенціалу громад в разі стихійних лих та криз, сприяння забезпеченню здоров'я та безпеки, поширення інформації про міжнародне гуманітарне право.

Шляхи досягнення цих цілей: посилення національних товариств, проведення послідовної гуманітарної дипломатії з метою запобігання та зниження вразливості в умовах зростаючої глобалізації, відповідна ефективна робота з міжнародними партнерами тощо.

Національні товариства Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала. 192 національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у всьому світі формують унікальну мережу Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Кожне національне товариство базується на роботі спеціалістів та волонтерів, що надають широкий спектр послуг, від реагування на надзвичайні ситуації та допомогу жертвам війни, і до навчання навичкам надання першої допомоги та відновлення родинних зв'язків.

Національні товариства співпрацюють із органами влади в якості незалежних партнерів, надаючи допомогу уряду у сфері реалізації гуманітарної політики. Їхні місцеві знання та досвід, робота з суспільством та розгалужена інфраструктура надає змогу Руху швидко реагувати на потреби людей та надавати оперативну допомогу. Волонтери національних товариств часто є першими, хто реагує на наслідки надзвичайних ситуацій та допомагають постраждалим до моменту, коли прийде додаткова підтримка. Широка мережа волонтерів

та працівників відіграє суттєво важливу роль у забезпеченні різних програм, які реалізуються на постійній основі.

У 90-ті роки зміцніли міжнародні зв'язки Товариства Червоного Хреста України з національними товариствами інших країн. У 1993 році була укладена перша міжнародна угода про взаємодію з Німецьким Червоним Хрестом. Аналогічні правові стосунки склалися надалі з національними товариствами Червоного Хреста Угорщини, Словаччини, Греції, Болгарії, Румунії, Польщі, Нідерландів, Чехії, Туреччини та інших країн. У 2000 році продовжувалася співробітництво з Товариствами Червоного Півмісяця Афганістану і Пакистану з питань розшуку і повернення громадян України.

Товариство Червоного Хреста України – єдина українська організація, яка має право на використання символіки Червоного Хреста з розпізнавальною та захисною функцією для цілей та різновидів своєї гуманітарної діяльності, що відповідають основоположним принципам Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Діяльність ТЧХУ регламентується Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України» 2002 р., Законом України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» 1999 р., Статутом Товариства Червоного Хреста України 2016 р. (затверджено в новій редакції із змінами і доповненнями, внесеними XXI з'їздом Товариством Червоного Хреста України 20 квітня 2016 р.)

Метою діяльності ТЧХУ є попередження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійного лиха, катастроф та аварій, надання допомоги медичній службі Збройних Сил і органам охорони здоров'я, сприяння органам державної влади України у їх діяльності в гуманітарній сфері.

До міжнародних неурядових організацій, які діють з гуманітарною місією у період збройного конфлікту, належить широке коло міжнародних неурядових організацій у гуманітарній сфері, серед яких «Лікарі без кордонів», «Карітас», «Міжнародний медичний корпус» та ін. Діяльність міжнародних неурядових організацій визначається законодавством

держави реєстрації організації, також у ряді випадків укладаються меморандуми про співпрацю між організацією та відповідним міністерством/відомством держави.

Питання до практичного заняття:

1. Виникнення та діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста. Історія створення Міжнародного комітету Червоного Хреста. Правові основи діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.

2. Структура Міжнародного комітету Червоного Хреста: Асамблея, Рада Асамблеї, Президент та його заступники, Директорат, Контрольний орган. Основні напрямки діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.

3. Структура і завдання Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Статутні органи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця: Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Рада делегатів Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Постійна комісія Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Склад органів, функції, процедури.

4. Правове становище Міжнародної Федерації Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

5. Національні товариства Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала. Умови визнання Національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Правовий статус і функції Українського товариства Червоного Хреста.

6. Основоположні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

7. Виникнення емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця та Червоного Кристала. Функції емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала. Захист від зловживань емблемами Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала. Використання емблеми як захисного знаку. Використання емблеми як відмітного знаку.

8. Контроль за використанням емблем. Відповідальність за неправомірне використання емблем.

Теми для самостійної роботи:

1. Виникнення та діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста.
2. Історія створення Міжнародного комітету Червоного Хреста.
3. Правові основи діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.
4. Структура Міжнародного комітету Червоного Хреста: Асамблея, Рада Асамблеї, Президент та його заступники, Директорат, Контрольний орган.
5. Основні напрямки діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.
6. Структура і завдання Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
7. Статутні органи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця: Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Рада делегатів Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Постійна комісія Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Склад органів, функції, процедури.
8. Правове становище Міжнародної Федерації Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
9. Національні товариства Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала. Умови визнання Національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
10. Правовий статус і функції Українського товариства Червоного Хреста.
11. Основоположні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
12. Виникнення емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця та Червоного Кристала. Функції емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала.
13. Захист від зловживань емблемами Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала.
14. Використання емблеми як захисного знаку. Використання емблеми як відмітного знаку.

15. Контроль за використанням емблем. Відповідальність за неправомірне використання емблем.

Теми рефератів:

1. Виникнення емблеми Червоного Півмісяця та Червоного Лева і Сонця.

2. Правовий статус і функції Українського товариства Червоного Хреста.

3. Основні напрямки діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Нормативна база:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

3. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

7. Статут Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_001#Text

8. Статут Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_002#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М.Єлігулашвілі, О.Козорог, Т.Короткий, Н.Хендель; заред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, к. ю. н. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

2. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.

3. Іляшко О.О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 № 2. С. 528–532 URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf

4. Жаровська І. Діяльність МКЧХ у період збройних конфліктів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2018. № 889. С. 163–167. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2019/feb/15619/27.pdf>

5. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

6. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

7. Кориневич, А.О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.

8. Лисик В.М. Правовий статус Міжнародного комітету Червоного Хреста у міжнародному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 208 с.

9. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3 С. 317–323. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/53.pdf>

10. Хендель Н. Статус та діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста та інших гуманітарних організацій. *Українське право*. 2018. URL: https://www.ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/status-ta-diyalnist-mizhnarodnogo-komitetu-chervonogo-khresta-ta-inshykh-gumanitarnykh-organizatsiy/

11. A. Kolb H., Teteriatnyk, M. Hrushko, O. Chepik-Trehubenko, O. Kotliar Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 71. С. 335–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423>

ТЕМА 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ

1. Основні правила захисту жертв збройних конфліктів.
2. Поранені і хворі.
3. Медичний персонал, медичні формування і установи. Духовний персонал.
4. Військовополонені.
5. Інститут та субститут держави-покровительки.

Основні правила захисту жертв збройних конфліктів. У всіх збройних конфліктах, міжнародних та неміжнародних, наступні категорії осіб не повинні піддаватися прямому нападу, крім часу, коли вони беруть участь у конкретних діях, що зумовлюють втрату захисту:

- 1) цивільні особи;
- 2) особи, які були виведені зі строю (*hors de combat*);

- З) персонал, який має особливий захист, включаючи:
- медичний персонал;
 - духовний персонал;
 - персонал, який бере участь у наданні гуманітарної допомоги;
 - цивільні журналісти;
 - персонал, який бере участь в операціях з підтримки миру;
 - персонал цивільної оборони.

Особи, які не є членами збройних сил і які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях, за будь-яких обставин мають право на повагу та захист: воєнні дії не можна вести проти цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, і ставлення до цивільних осіб має бути гуманним.

Обов'язок захищати, поважати та гуманно ставитися до цивільного населення, безсумнівно, є частиною міжнародного звичаєвого права. У договірному праві це зобов'язання міститься у п. 1 статті 27 Женевської Конвенції IV. Стаття 27 охоплює всі ситуації, в яких сторона збройного конфлікту вступає в контакт з цивільними особами протилежної сторони, особливо з іноземцями на власній території та з жителями окупованих територій. Цей захист доповнено статтею 75 Додаткового протоколу I, яка пояснює, що всі особи, які перебувають під владою сторони міжнародного збройного конфлікту, мають право на такий захист, у тому числі ті, хто через критерій громадянства статті 4 Женевської конвенції IV не буде захищатися цією Конвенцією.

Загальна стаття 3 Женевських конвенцій також зобов'язує сторони неміжнародного збройного конфлікту гуманно ставитися до всіх тих, хто більше не причетний до воєнних дій. Як підкреслював Жан Пікте ще в 1958 році, принцип гуманного поводження «насправді є лейтмотивом чотирьох Женевських конвенцій». Те, що є гуманним поводженням, логічно випливає з принципів і положень Конвенцій, включаючи положення статті 27 ЖК IV, і переліку несумісної з нею поведінки.

Як підкреслюється в оновленому коментарі МКЧХ до Женевських конвенцій, «зміст гуманного ставлення залежить від контексту і має розглядатися в конкретних

обставинах кожного випадку, беручи до уваги як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи, такі як оточення, фізичний і психічний стан особи, а також її вік, соціальне, культурне релігійне чи політичне походження та минулий досвід».

Уже в першому реченні статті 27 говориться, що цивільне населення має перебувати під захистом і повагою. «Обов'язок поважати» цивільних осіб вимагає поведінки, визначеної негативно: слід уникати всіх дій, які можуть невинно заподіяти шкоду цивільному.

«Обов'язок захищати» цивільне населення також вимагає позитивних дій. Відповідно, потрібно зробити все необхідне, щоб запобігти або мінімізувати страждання. Це означає вжиття всіх заходів, необхідних для забезпечення безпеки цивільного населення, наприклад, евакуацію з небезпечних місць або створення зон безпеки. Це також означає гарантування захисту жителів окупованих територій від наслідків не лише воєнних дій, а й від окупації як такої. Адже залишити цивільне населення напризволяще, коли в результаті воєнних дій виникає небезпека, було б порушенням цього загального «обов'язку захищати». Слід мати на увазі, що в умовах сучасних збройних конфліктів така небезпека існує не тільки в безпосередній близькості до районів бойових дій, а й у районах, віддалених від бойових дій.

У подальшому стаття 27 визначає інтереси та права, які необхідно поважати та захищати: самих осіб, їх честь, їхні сімейні права, їхні релігійні переконання та звичаї, а також їхні обряди. Цей список не є вичерпним. Однак він чітко демонструє, що навіть у виняткових обставинах війни люди мають право на захист і повагу відповідно до основних принципів міжнародного права щодо захисту прав людини.

Зокрема, обов'язок поваги до осіб включає обов'язок захищати та поважати як їх фізичну, так і психічну чи інтелектуальну цілісність. Будь-який фізичний або моральний примус, наприклад, для отримання інформації, з самого початку забороняється (ст. 31 ЖК IV). Катування будь-якого виду не тільки заборонені за будь-яких обставин (стаття 32 Женевської конвенції IV), але також повинні переслідуватися як серйозне

порушення Женевських конвенцій. Вчинення катувань є воєнним злочином (ст. 147 Женевської конвенції IV та ст. 8 Статуту МКС). Аналогічно забороняється проводити медичні та наукові експерименти або пересадку органів, які не є терапевтично виправданими. Інші види жорстокого поводження, такі як каліцтво або тілесні покарання, також заборонені (ст. 32 Женевської конвенції IV, ст. 75, п. 2, а (iv), Додаткового протоколу I). Міжнародне гуманітарне право всебічно забороняє посягання на особисту гідність, зокрема принизливе і таке, що принижує гідність, поводження, примусову проституцію та будь-які форми непристойних посягань (ст. 75, п. 2, b, Додаткового протоколу I). Зазначені діяння також є воєнними злочинами (Статут МКС, стаття 8, параграф 2, а (iii), b (x), (xxi), (xxii)). Смертні вироки цивільним допускаються лише у випадках, дозволених Женевською конвенцією IV.

Поранені і хворі. Відповідно до ст. 8 (а) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, поняттям «поранені і хворі» охоплюються як військовослужбовці, так і цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби або іншого фізичного чи психічного розладу або інвалідності потребують медичної допомоги чи догляду, та які утримуються від будь-яких ворожих дій. Це поняття стосується також породіль, новонароджених та інших осіб, які можуть потребувати в даний час медичної допомоги чи догляду, наприклад, вагітні жінки чи немічні, та які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Усі поранені, хворі та особи, які зазнали аварії корабля, що перебувають у владі сторони конфлікту, повинні отримати в максимально можливій мірі і в найкоротші терміни медичну допомогу та догляд, необхідні в силу їхнього стану.

Між пораненими і хворими не проводиться жодне розрізнення з будь-яких міркувань, окрім медичних. Іншими словами, дозволяється надавати перевагу в черговості надання медичної допомоги з медичних міркувань, однак це забороняється робити на підставі національності, раси, статі, релігії, політичних переконань та ін.

З пораненими, хворими та особами, які зазнали корабельної аварії, слід поводитися гуманно і захищати їх від поганого поводження та грабунку особистих речей.

Медичний персонал, медичні формування і установи.

Духовний персонал. Умисні напади на заклади охорони здоров'я та їх співробітників, а також на пацієнтів та санітарно-транспортні засоби практично завжди порушують норми міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них підтверджують право поранених та хворих – як комбатантів, так і цивільних осіб – бути позбавленими подальших страждань під час збройного конфлікту та право на отримання допомоги. Щоб забезпечити виконання цієї вимоги на практиці, закладам охорони здоров'я та їх персоналу, а також санітарно-транспортним засобам надається захисний статус доти, доки вони зберігають свій нейтралітет і поводяться з усіма пацієнтами однаково незалежно від їх політичних поглядів, релігійної і етнічної приналежності.

Медичні установи, транспорт та персонал чітко позначаються захисними знаками, такими як червоний хрест, червоний півмісяць і червоний кристал. Право також зобов'язує всі сторони в конфлікті після закінчення воєнних дій розшукувати та підбирати поранених та сприяти направленню їх до закладів охорони здоров'я.

Забороняється здійснювати напади на медичний та духовний персонал, який виконує виключно свої медичні та духовні функції.

Особи з медичного та духовного персоналу втрачають право на захист, якщо вони здійснюють, окрім своїх гуманітарних функцій, дії, що завдають шкоду противнику. Проте їхній захист перестав діяти лише після того, як їм було зроблено попередження, в якому, за необхідності, вказується час, протягом якого ситуація може бути виправлена. Носіння індивідуальної легкої зброї з метою самооборони та захисту своїх пацієнтів не вважається дією, що завдає шкоду супротивнику. Проте медичний і духовний немає прав комбатантів на безпосередню участь у воєнних діях.

Особовий склад збройних сил, спеціально підготований для виконання функцій тимчасового медичного персоналу (наприклад, тимчасові/допоміжні санітари-носії), не повинен зазнавати нападів, коли вони виконують подібні обов'язки.

Військовополонені. Військовополонені – це комбатанти, що потрапили у владу ворога, або особливі категорії некомбатантів, яким статус військовополоненого надається МГП.

Військовополоненими вважаються особи, що належать до однієї з наступних категорій:

- особовий склад збройних сил сторони, яка перебуває в конфлікті, включаючи особовий склад ополчення та добровольчих загонів, що входять до складу цих збройних сил (сюди належить і особовий склад регулярних збройних сил, який заявляє про вірність уряду або владі, яка не визнана стороною, що тримає в полоні);

- особовий склад інших ополчень та добровольчих загонів, що належать стороні, що перебуває в конфлікті, якщо ці ополчення та добровольчі загоони відповідають нижченаведеним умовам:

- мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
- мають визначений і виразно видимий здалеку відмітний знак;
- відкрито носять зброю та
- дотримуються у своїх діях МГП;

- цивільні особи, які йдуть за збройними силами за умови, що вони отримали на це дозвіл від тих збройних сил, які вони супроводжують;

- члени екіпажів судів торговельного флоту та екіпажів цивільної авіації сторін, які перебувають у конфлікті та не користуються більш сприятливим режимом через будь-які інші положення міжнародного права;

- учасники спонтанних масових виступів (*levée en masse*) та поранені, хворі та потерпілі корабельну аварію військовослужбовці, що потрапили у владу ворога.

МГП позбавляє статусу військовополоненого наступних осіб:

- будь-яку особу зі складу збройних сил сторони, яка перебуває в конфлікті та потрапляє до влади протилежної сторони в той час, коли вона займається шпигунством і найманців.

Інститут та субститут держави-покровительки. Держава-покровителька – це нейтральна або інша держава, яка не

є стороною конфлікту, була призначена однією стороною конфлікту, визнана іншою та погодилася виконувати функції, передбачені нормами МГП для держави-покровительки.

За відсутності угоди про державу-покровительку для виконання відповідних функцій може бути призначено МКЧХ або будь-яку іншу неупереджену гуманітарну організацію.

На практиці інститут держав-покровительок останніми роками не використовувався. Натомість субститутом держави-покровительки було визнано МКЧХ.

Основним завданням держави-покровительки є захист інтересів сторони в конфлікті, яку вона представляє. Наприклад, держава-покровителька має бути сповіщена про всі вироки, які передбачають в якості покарання смертну кару або позбавлення волі на строк від двох років та вище. Перебіг терміну, встановленого для подання оскарження, не повинен починатися доти, доки повідомлення про вирок не буде отримано державою-покровителькою.

Питання до практичного заняття:

1. Правовий статус військовополонених. Поширення статусу військовополонених на членів екіпажів торгових суден. Режим воєнного полону. Інтернування військовополонених. Правила розміщення військовополонених у таборах. Умови проживання, харчування, одяг, умови гігієни, медичне обслуговування військовополонених. Трудовий режим військовополонених.

2. Права Держав-покровительок і Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо військовополонених. Кримінальні й дисциплінарні покарання щодо військовополонених. Закінчення полону. Звільнення і репатріація військовополонених.

3. Правове становище цивільного населення в період збройних конфліктів. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів. Заборона колективних покарань, актів терору, пограбувань, репресалій та захоплення заручників. Створення нейтралізованих зон, призначених для захисту цивільних осіб. Правовий статус інтернованих осіб.

4. Визначення цивільних об'єктів і захист цивільних об'єктів. Цивільні об'єкти, що знаходяться під особливим захистом.

5. Захист цивільного населення окупованої території. Обов'язки влади держави, що здійснила окупацію, щодо цивільного населення. Заборона актів насилля щодо окупованого населення. Заборона депортації цивільного населення з окупованої території на територію країни, яка окупувала або будь-якої іншої держави.

Теми для самостійної роботи:

1. Правовий статус військовополонених. Поширення статусу військовополонених на членів екіпажів торгових суден.

2. Режим воєнного полону. Інтернування військовополонених.

3. Правила розміщення військовополонених у таборах. Умови проживання, харчування, одяг, умови гігієни, медичне обслуговування військовополонених. Трудовий режим військовополонених.

4. Права Держав-покровительок і Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо військовополонених.

5. Кримінальні й дисциплінарні покарання щодо військовополонених.

6. Закінчення полону. Звільнення і репатріація військовополонених.

7. Правове становище цивільного населення в період збройних конфліктів.

8. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів. Заборона колективних покарань, актів терору, пограбувань, репресалій та захоплення заручників.

9. Створення нейтралізованих зон, призначених для захисту цивільних осіб.

10. Правовий статус інтернованих осіб.

11. Визначення цивільних об'єктів і захист цивільних об'єктів. Цивільні об'єкти, що знаходяться під особливим захистом.

12. Захист цивільного населення окупованої території. Обов'язки влади держави, що здійснила окупацію, щодо

цивільного населення. Заборона актів насилля щодо окупованого населення. Заборона депортації цивільного.

Теми рефератів:

1. Захист цивільного населення України на окупованих територіях.
2. Захист неурядових медичних організацій під час збройного конфлікту.
3. Міжнародне гуманітарне право та об'єкти подвійного призначення.

Нормативна база:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'яченко; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

4. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

8. Professional Standards for Protection Work Carried Out by Humanitarian and Human Rights Actors in Armed Conflict and Other Situations of Violence. ICRC, Geneva. 2013. 115 p.

Рекомендовані джерела:

1. Базов В.П. Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права : монографія / В.П. Базов. К. : Фенікс, 2020. 512 с.

2. Блістів Т.І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 117–123.

3. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

4. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. МККК, 2011. 1144 с.

5. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ. 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

6. Мельцер Н. Непосредственное участие в военных действиях. Руководство по толкованию понятия в свете международного гуманитарного права. МККК, 2017. URL: <https://www.icrc.org/ru/document/rukovodstvo-neposredstvennoe-uchastie-vvoennyh-deystviyah>

7. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О.О. Войтенко, М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини; Фенікс, 2016-2017. 145 с.

8. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.

9. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare. Edward Elgar, Cheltenham. 2019. 720 p.

10. Sassòli M., Bouvier A., Quintin A. How Does Law Protect in War? ICRC, Geneva, 2011. Vol. I. Chapter 9: Conduct of Hostilities. P. 250–280.

11. The Handbook of International Humanitarian Law : 4th Edition / edited by Dieter Fleck. Oxford University Press, 2021. 754 p.

ТЕМА 7. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1. Основні міжнародно-правові засади ведення воєнних дій.
2. Заборонені засоби і методи ведення війни.
3. Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби на морі.
4. Особливості правового регулювання повітряної війни.

Основні міжнародно-правові засади ведення воєнних дій. Основні принципи міжнародного гуманітарного права, якими воюючі сторони зобов'язані дотримуватися в ході ведення воєнних дій мають як договірну, так і звичаєву природу. Важливими принципами в «праві Гааги» є принцип розрізнення, принцип гуманізму, принцип обмеження та принцип пропорційності.

Принцип розрізнення (відмінності) – це загально визнана норма як договірної, так і звичаєвої МГП. Відповідно до принципу сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти комбатантів та цивільне населення, а також військові об'єкти та цивільні об'єкти. А тому спрямовувати свої збройні дії тільки проти військових об'єктів. Принцип закріплений ст. 48 Додаткового протоколу I та звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. З даного правила є одне виключення Заборона нападів на цивільних осіб має єдиний виняток: цивільні особи, які безпосередньо беруть участь у воєнних

діях, втрачають імунітет від можливих нападів протягом часу такої безпосередньої участі та часу, протягом якого вони готуються до запланованого ними нападу (п. 3 ст. 51 Додаткового протоколу I).

Принцип гуманізму (людинолюбство) на противагу військовій необхідності. Принцип гуманізму активно проявляється в тексті преамбулі до Санкт-Петербурзької декларації 1868 р., у якій сторони визнали, «що єдиною законною метою, яку держави повинні мати під час війни, є послаблення військових сил супротивника; що для цієї мети достатньо вивести з ладу найбільш можливу кількість осіб; що використання такої зброї, яка без користі збільшує страждання виведених з ладу осіб або робить їхню смерть неминучою, не відповідає цій меті». А тому воюючі сторони збройних конфліктів повинні вживати лише ті заходи, які є необхідними для досягнення військової цілі – послаблення військових сил супротивника, тобто обмежуватись у виборі засобів і методів нанесення шкоди супротивнику. Ця ідея також знайшла своє втілення в п. 3 ст. 57 Додаткового протоколу I.

Крім того, має бути застосований на практиці принцип пропорційності, який передбачає, що при ураженні воєнних цілей супутня шкода (тобто шкода завдана цивільним особам чи цивільній інфраструктурі) не була надмірною у порівнянні з досягнутими воєнними цілями від атаки. Також відповідно до пп. «b» п. 5 ст. 51 Додаткового протоколу I забороняє збройний напад, «котрий, як можна очікувати, попутно потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкоду цивільним об'єктам або те й інше разом, які були б надмірними щодо конкретної і безпосередньої воєнної переваги, якої передбачається таким чином досягти».

Міжнародне гуманітарне право детально регулює методи та засоби ведення воєнних дій. На підставі загального визнання принципу, що «право сторін, які перебувають у конфлікті, вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим» (ст. 35 (1) Додатковий протокол I), сучасне МГП створило велику низку норм, що забороняють або регулюють розвиток, володіння і застосування певних видів зброї (засоби ведення

війни) і що забороняють чи обмежують способи, якими така зброя може застосовуватися або якими можуть вестися військові дії (методи ведення війни).

Застосування вказаних та інших галузевих принципів МГП є складним завданням, якому зобов'язані слідувати військово-службовці кожному збройному конфлікту при кожному збройному нападі.

Заборонені засоби і методи ведення війни. Різниця між «засобами» та «методами» ведення війни є важливою, оскільки будь-яка зброя (засіб) може застосовуватися у незаконний спосіб (метод), в той час як застосування зброї, яку було заборонено через властиві їй характеристики, є незаконним незалежно від способу, яким вона використовується. Засоби ведення війни – це зброя, яка застосовується збройними силами воюючих для знищення живої сили і військової техніки противника, а методи ведення війни – різні способи використання засобів ведення війни в зазначених цілях. У даній сфері діють міжнародно-правові акти «права Гааги». Всі методи та засоби ведення збройних конфліктів умовно можна розділити на дозволені та заборонені. У діючих конвенціях немає визначення ні перших, ні других. У міжнародно-правових документах лише регламентована заборона застосування під час збройних конфліктів ті чи інші засоби та методи. Проте якщо з'являється новий вид зброї, застосування якого ще не заборонено міжнародним правом, то це не означає, що вказана нова зброя є дозволеною. Так використання ударних дронів під час конфліктів створює серйозні загрози безпеці цивільних. Гуманітарна шкода від їх застосування ще більш загострюється, коли безпілотники доставляють вибухову зброю в населену місцевість.

До заборонених методів ведення війни належать насамперед віроломство (ст. 37 Додаткового протоколу I) та віддання наказу не залишати нікого в живих (ст. 40 Додаткового протоколу I). Заборонені засоби ведення війни (тобто зброя) встановлюються як загальними положеннями (ст.ст. 35–36 Додаткового протоколу I, ст. 23 (д) Гаазької конвенції IV), так і конкретними міжнародними договорами та нормами звича-

євого міжнародного гуманітарного права, що визнають ті чи інші види зброї такими, що завдають надмірної шкоди та зайвих страждань.

Від часу прийняття Санкт-Петербурзької декларації 1868 року при проведенні міжнародних переговорів не раз робилися спроби заборонити або обмежити застосування зброї, що спричиняє надмірні страждання учасникам військових дій або ставить під загрозу цивільне населення.

До заборонених засобів ведення війни належать отрути й отруєна зброя, задушливі, отруйні та інші подібні гази, бактеріологічної і токсичної зброї, зброя, основна дія якої полягає в нанесенні ушкоджень осколками, що не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівських променів, міни, міни-пастки та інші пристрої, що асоціюються з дитячими іграшками та предметами медичної допомоги, запальне зброю проти цивільного населення, населених пунктів і цивільних об'єктів, такі засоби ведення військових дій, які мають за мету заподіяння шкоди природному середовищу.

Забороненим засобом ведення війни є хімічна зброя. Така заборона міститься в Гаазькій конвенції IV 1907 р., Женевському протокол 1925 р. про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і бактеріологічних засобів, Конвенції про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення 1972 р., Конвенції про заборону розробки, виробництва і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р., згідно з якою держави повинні знищити хімічну зброю протягом 10 років після її підписання.

1972 р. була підписана Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення, відповідно до якої держави-учасниці взяли на себе зобов'язання «ніколи і ні за яких обставин не розробляти, що не накопичувати, не набуває будь-яким іншим чином і не зберігати біологічні агенти або токсини таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей». Забороняється розробка, виробництво та накопичення зброї,

обладнання або засобів доставки, призначених для використання таких агентів або токсинів у збройних конфліктах.

З приводу ядерної зброї, то прямої заборони на використання ядерної зброї поки немає, проте існують міжнародно-правових акти, метою яких є обмеження кількості ядерної зброї та направлені на звуження сфери її просторового розповсюдження.

Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів. Центральним та базовим поняттям вивчення сфери міжнародно-правового захисту культурних цінностей є саме поняття «культурні цінності». Наразі в міжнародному праві немає точного визначення цієї категорії. У міжнародно-правових документах визначення поняття «культурні цінності» замінюється переліком об'єктів, що до них належать. Таким чином, з'являється значний простір для дискусій щодо даного питання.

Вперше термін «культурні цінності» був використаний в Гаазькій конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Так, відповідно до ст. 1 даної конвенції, культурними цінностями, незалежно від їх походження і власника, є: цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, архаїчне місце-розташування, архітектурні ансамблі, які являють собою історичний або художній інтерес, витвори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або відтворення вищезазначених цінностей; будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експортування рухомих культурних цінностей, вказаних в пункті «а».

У міжнародному праві існують різні механізми захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Міжнародно-правове регулювання захисту культурних цінностей у зв'язку із збройним конфліктом представлене договірними та звичаєвими нормами. Також, якщо більш детально розглянути дане питання, то можна зазначити, що до механізмів регулювання

захисту культурних цінностей належать договірні та інституційні механізми універсального та регіонального рівнів.

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. є головним міжнародним договором у сфері захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Стаття 3 договору 1954 р. покладає на договірні сторони конвенції право вибору заходів, які можуть бути вжиті на їх розсуд. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. передбачає два режими захисту культурних цінностей: загальний та спеціальний. Захистом за загальним режимом користується абсолютна більшість культурних цінностей. Спеціальний захист можуть отримати лише ті об'єкти, що були внесені за спеціальною процедурою, прописаною у Гаазькій конвенції 1954 р. та Виконавчому регламенті до неї, до Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом. Також 21–22 статті договору присвячені державам-покровителькам. Сторони конфлікту можуть на власний розсуд обрати Державу-покровительку для забезпечення дотримання норм МГП та реалізації власних інтересів в умовах збройного конфлікту.

Рада безпеки ООН у 2017 р. через зростання порушень проти культурної спадщини у сучасних збройних конфліктах прийняла 2 спеціальні резолюції № 2347 (2017) (Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/2347 від 24 березня 2017 р.) і 2368 (2017) (Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/2368 від 20 липня 2017 р.).

Щодо неспеціальних конвенцій захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом, то варто згадати декілька, зокрема за Конвенцію про заходи, направлені на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності 1970 р. Ця Конвенція стала другим універсальним договором, яким планувалося забезпечити захист культурних цінностей. Стаття 3 Конвенції передбачає заборону ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності, здійснене з порушенням національного законодавства країни-члена.

Ще одним важливим міжнародним договором, про який необхідно згадати, досліджуючи захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом, є Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. У ст. 2 даного договору міститься визначення «природної спадщини»

Також норми щодо захисту культурних цінностей містяться і в прийнятих 1977 р. Додаткових протоколах до Женевських конвенцій 1949 р. Статті 53 Протоколу I та ст. 16 Протоколу II, які мають однакові назви – «Захист культурних цінностей і місць відправлення культу», але застосовуються при різних видах збройних конфліктів – міжнародного та неміжнародного характеру. В обох статтях наявні посилання на Конвенцію 1954 року із вказівкою на неможливість обмеження положень останньої сформульованими у протоколах нормами.

Особливості ведення морської війни в міжнародному гуманітарному праві. Театром морської війни є внутрішні морські води, територіальне море і відкрите море. До морської війни застосовні загальні правила сухопутної війни, зокрема правила щодо заборони на певні засоби і методи. В правилах морської війни специфічними є правила для підводних човнів, морської блокади, бомбардувань і ін. В морській війні всі ворожі моряки, що знаходяться на борту ворожого торгового судна можуть бути взяті в полон у разі захоплення їх судна, інакше кажучи на них розповсюджується статус комбатантів та військовополонених. Для підводної війни діють Правила про дії підводних човнів по відношенню до торгових судів у військовий час (додаток до Лондонського протоколу 1936 р.). Варто виділити морську блокаду під якою розуміють дії військово-морського флоту воюючих, які призначені для недопущення доступу до берегів супротивника з боку моря. Блокада є законною при дотриманні ряду умов. Блокада повинна бути оголошена, при цьому повинні бути визначені координати району, що блокується, і час початку блокади. Для суден, що знаходяться в районі блокади повинен бути встановлений термін, щоб мати нагоду вийти з району, що блокується. За порушення блокади судна-порушники можуть бути захоплені і конфісковані або знищені. Виходячи з вимог сучас-

ного міжнародного права, блокада вважається законною лише тоді, коли вона здійснюється в реалізацію права держав на індивідуальну або колективну самооборону відповідно до Статуту ООН, або на підставі рішення Ради Безпеки ООН. Блокада, здійснювана агресором, завжди протиправна.

Приз – це захоплене в ході морської війни вороже торговельне судно і його вантаж, рівно як і нейтральне судно, велику частину вантажу якого складає військова контрабанда, тобто різні заборонені товари і вантажі, які можуть бути використані супротивником у війні і які збільшують його військовий потенціал. Не підлягають захопленню невеликі риболовецькі судна, судна, що виконують наукові дослідження, а також судна, що вийшли в море до оголошення війни.

Трофеї – захоплені в ході боїв на морі або на березі військові кораблі, військова техніка, озброєння і майно, що належить супротивнику. Серед трофеїв можуть бути також цінності, зокрема дорогоцінні метали, цінні папери і т. п. Вони переходять до сторони, що захопила їх, і стають її власністю.

Правове регулювання повітряної війни. Всі правила і норми, війни, що стосуються, в цілому, відносяться і до повітряної війни. З іншого боку в повітряній війні існує ряд правил, властивих такому виду зброї, яким є авіація.

Театром повітряної війни є повітряний простір над сухопутним і морським театрами воєни, тобто над сухопутною територією воюючих, над територіальним і відкритим морем. Повітряний простір над нейтральними державами театром війни бути не може. Комбатантами в повітряній війні є екіпажі військово-повітряних суден, будь-які озброєні сили, що знаходяться на таких суднах, парашутисти – як на самому повітряному судні, так і під час знаходження в повітрі.

Засобами повітряної війни є літаки всіх видів, за винятком санітарних повітряних суден і повітряних суден цивільного призначення. Для відмінності між ними військово-повітряні судна повинні мати відповідні емблеми, що означають приналежність до збройних сил і дають уявлення про національність судна. Зброя є однією з відмінних ознак військового судна. Цивільне судно не повинне мати зброї.

Бомбардування з повітря повинне підкорятися певним правилам. Бомбардування невійськових об'єктів, цивільних споруд, розстріл з повітря мирного населення є злочином.

Під час війни військова повітряна розвідка не може кваліфікуватися як шпигунство, незалежно від того, на якому літаку вона здійснюється. Літаки з парламентаром повинні мати особливі сигнали – вдень біла смуга на фюзеляжі, вночі – біле світло. Санітарна авіація забарвлюється в білий колір і крім національних пізнавальних знаків повинна мати знаки Червоного Хреста.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття засобів та методів ведення воєнних дій. Поняття заборонених засобів та методів ведення бойових дій. Загальне правило (ст. 35 I Додаткового протоколу 1977 року). Принципи заборони засобів і методів ведення війни.

2. Заборона зброї масового знищення. Заборона ядерної зброї.

3. Заборона хімічної та бактеріологічної зброї.

4. Заборона звичайної зброї, що завдає надмірних ушкоджень або має невибіркову дію. Заборона протипіхотних мін.

5. Заборона ворожого впливу на навколишнє середовище.

6. Заборонені методи ведення воєнних дій. Заборона віроломних методів ведення війни. Різниця між віроломством і воєнними хитрощами.

7. Заборона нападу на цивільне населення. Заборона невиборчих нападів. Заборона окремих дій щодо цивільного населення: терор, голод, мародерство, депортація, грабїж, узяття заручників, примус служити в армії ворога.

8. Цивільні та військові об'єкти. Принцип обмеження за об'єктами. Визначення цивільних і військових об'єктів у Додаткових протоколах 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. Ознаки військових об'єктів. Заборона використання цивільного населення для захисту військових об'єктів.

9. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей під час збройного конфлікту. Загальний і спеціальний рівні

захисту. Міжнародний реєстр культурних цінностей. Обов'язки воюючих держав щодо охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів. Пакт Рериха 1935р.

10. Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби на морі й у повітряному просторі. Конвенція про деякі обмеження у використанні права захоплення в морській війні 1907 р. Посібник Сан-Ремо по міжнародному праву, застосованому до збройних конфліктів на морі 1994 р. Гаазькі правила ведення повітряної війни (проект 1922–1923 р.).

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття засобів та методів ведення воєнних дій.
2. Поняття заборонених засобів та методів ведення бойових дій. Загальне правило (ст. 35 I Додаткового протоколу 1977 року).
3. Принципи заборони засобів і методів ведення війни.
4. Заборона зброї масового знищення.
5. Заборона ядерної зброї.
6. Заборона хімічної та бактеріологічної зброї.
7. Заборона звичайної зброї, що завдає надмірних ушкоджень або має невибіркову дію. Заборона протипіхотних мін.
8. Заборона ворожого впливу на навколишнє середовище.
9. Заборонені методи ведення воєнних дій. Заборона віроломних методів ведення війни. Різниця між віроломством і воєнними хитрощами.
10. Заборона нападу на цивільне населення. Заборона невиборчих нападів. Заборона нападу на зони, створювані для захисту жертв війни. Уживання заходів обережності при нападах.
11. Заборона окремих дій щодо цивільного населення: терор, голод, мародерство, депортація, грабіж, узяття заручників, примус служити в армії ворога.
12. Цивільні та військові об'єкти. Принцип обмеження за об'єктами. Визначення цивільних і військових об'єктів у Додаткових протоколах 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року.

13. Ознаки військових об'єктів. Заборона використання цивільного населення для захисту військових об'єктів.

14. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей під час збройного конфлікту. Класифікація культурних цінностей, їхні характерні ознаки. Загальний і спеціальний рівні захисту.

15. Міжнародний реєстр культурних цінностей. Обов'язки воюючих держав щодо охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів. Пакт Рериха 1935 р.

16. Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби на морі. Особливості міжнародно-правового регулювання ведення збройного конфлікту на морі. Посібник Сан-Ремо по міжнародному праву, застосовному до збройних конфліктів на морі 1994 р.

17. Особливості регламентації повітряної війни. Конвенція про деякі обмеження у використанні права захоплення в морській війні 1907 р. Гаазькі правила ведення повітряної війни (проект 1922–1923 р.).

Теми рефератів:

1. Використання безпілотників у бойових діях.
2. Застереження Мартенса в «праві Гааги».
3. Використання касетних боєприпасів під час ведення воєнних дій у населених пунктах.

Нормативна база:

1. Конвенція про захист культурних цінностей 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text

2. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text

3. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text

4. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись

такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text

5. Додатковий протокол засліплюючу лазерну зброю (Протокол IV) до Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_894#Text

6. Конвенція про заборону розробки, виробництва накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text

7. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text

Рекомендовані джерела:

1. Гуманітарні застереження при використанні ударних дронів. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/gumanitarni-zasterezhennya-pry-vykorystanni-udarnyh-droniv/>

2. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.

3. Грушко М.В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/37.pdf

4. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

5. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'яненко; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

6. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

7. Кориневич, А.О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.

8. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

9. Музика В.В. Кібератаки та міжнародне право: природа й аналіз *opinio juris* держав щодо застосування міжнародного права в кіберпросторі. (Розділ 4.) Проблеми публічного та приватного права : колективна монографія / за заг. ред. Н.В. Мішиної. Львів-Торунь : Ліга Прес, 2021. 500 с. (С. 309–342).

10. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України/ А.Б. Блага, І.В. Загороднюк, Т.Р.Короткий, О.А.Мартиненко, М.О.Медведєва, В.В.Пархоменко; за заг. редакцією А.П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. К. : КИТ, 2017. 88 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Na-mezhi-vyzhyvannya.pdf>

11. Основи міжнародного гуманітарного права для прокурора (з довідковими матеріалами) : науково-практичний посібник / кол. авт. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 234 с.

12. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3 С. 317–323. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/53.pdf>

13. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти : навч. пос. Київ : Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 208 с.

ТЕМА 8. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

1. Міжнародно-правове зобов'язання щодо міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів.
2. Імплементация норм міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів.
3. Зобов'язання України щодо міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів.
4. Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Міжнародно-правове зобов'язання щодо міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів. Договірні та звичаєві джерела міжнародного гуманітарного права передбачають, що переважна більшість його норм починають безпосередньо застосовуватися із початком збройного конфлікту. Але ситуація збройного конфлікту встановити обов'язки держав завчасно забезпечити поширення знань про міжнародне гуманітарне право та включити його положення до внутрішньодержавного прав. Тому будь яка держава ще в мирний час повинна вживати ряд заходів щодо імплементации в національне законодавство норм МГП. Відповідність сучасного стану законодавчого регулювання питань збройних конфліктів та перспективи імплементации норм МГП в законодавство кожної держави є досить важливим питанням.

Держава несе міжнародно-правове зобов'язання вживати заходів щодо попередження порушень міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів: «Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні припинити серйозні порушення та вживати необхідних заходів щодо перпинення всіх інших порушень Конвенцій або цього Протоколу, які є результатом неприйняття заходів, що мають бути прийняті.» (ч. 1 ст. 86 Додаткового протоколу I). Це стосується

перш за все збройних сил, про що свідчить наступне положення: «Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати від кожного командира, який знає про те, що його підлеглі чи інші особи, що перебувають під його контролем, мають намір вчинити або вчинили порушення Конвенції або цього Протоколу, вжиття необхідних заходів щодо запобігання подібним порушенням Конвенцій або цього Протоколу і, за потреби, щодо порушення дисциплінарного чи кримінального переслідування проти тих, хто вчинив такі порушення.» (п. 3 ст. 80 Додаткового протоколу I). Важливо відмітити, що міжнародно-правовий обов'язок щодо дотримання МГП тягне за собою належну міжнародно-правову відповідальність держав та індивідуальну кримінальну відповідальність за невиконання норм МГП. Положення ст. 91 Додаткового протоколу I передбачає, що «Сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил». Отже, на сторони збройного конфлікту нормами МГП також покладається обов'язок притягнути винних осіб до відповідальності. Тому національне законодавство містить в обов'язковому порядку норми про відповідальність за порушення МГП, як правило в кримінальному законодавстві кожної держави (в Україні перш за все ст. 438 Кримінального Кодексу України).

Імплементация норм міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів. Специфікою міжнародного гуманітарного права є, як правило, пряма дія норм, які містяться в Женевських конвенціях та двох Додаткових протоколів. Важливою проблемою МГП є належна імплементація його норм у внутрішнє право держав та особливо дотримання їх під час збройних конфліктів. Міжнародно-правова норма, як і внутрішньодержавна правова норма по юридичній природі становить певну модель або стандарт відповідної належної поведінки суб'єктів міжнародного права. Але імплементація необхідна щоб міжнародно-правовий договір запрацював на практиці. Як засвідчує міжнародна практика, не завжди сторони, що пере-

бувають у збройному конфлікті, дотримуються норм МГП, що стає причиною великої кількості жертв серед цивільного населення, інші негативні наслідки збройних конфліктів. Вказана ситуація вимагає підвищення ефективності застосування на практиці норм МГП, а тому необхідно забезпечити належну імплементацію норм МГП.

Особливістю норм міжнародного права є те, що імплементація здійснюється на двох рівнях – міжнародному та внутрішньодержавному. Ця особливість реалізації норм міжнародного права характерна й для норм МГП.

Міжнародний рівень імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Норми міжнародного гуманітарного права порушуються практично сторонами всіх збройних конфліктів, але наявність такої галузі міжнародного публічного права як міжнародне гуманітарне право є стримуючим фактором у багатьох випадках зведення до мінімуму страждань жертв збройних конфліктів та інших наслідків збройних ситуацій.

До чинників, які визначають процес імплементації міжнародного гуманітарного права на міжнародному рівні та спрямовані на практичне виконання його положень, слід відносити, зокрема, взаємну зацікавленість сторін конфлікту в дотриманні норм МГП, міжнародну громадську думку та діяльність мас-медіа, створення органів міжнародного кримінального правосуддя та розвиток інституту воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві, матеріальну та політичну відповідальність держав за порушення зобов'язань з міжнародного гуманітарного права, міжнародні слідчі процедури, діяльність МКЧХ, ООН, регіональних міжурядових та різноманітних неурядових організацій, дипломатичні зусилля окремих держав тощо.

Серед усіх цих чинників найпомітнішою є тенденція до посилення кримінально-правового забезпечення дотримання МГП. Так, ЖК I–IV пішли шляхом устанавлення переліків «серйозних порушень», щодо яких держави взяли на себе зобов'язання запровадити відповідне національне кримінальне законодавство, розшукувати осіб, які звинувачені в їхньому вчиненні, та

піддавати таких осіб своєму суду незалежно від їхнього громадянства або передати їх з цією самою метою іншій державі (ст. 49 Женевської конвенції I, ст. 50 Женевської конвенції II, ст. 129 Женевської конвенції III, ст. 146 Женевської конвенції IV). Перелік таких серйозних порушень міститься у ст. 50 Женевської конвенції, ст. 51 Женевської конвенції II, ст. 130 Женевської конвенції III, ст. 147 Женевської конвенції IV, ст. 85 Додаткового протоколу I. У результаті еволюції інституту воєнних злочинів у ст. 8 Римського Статуту 1998 р. йдеться не тільки про серйозні порушення Женевських конвенцій I–IV, але й про інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного збройного конфлікту, а також про серйозні порушення загальної ст. 3 Женевських конвенцій I–IV та інші серйозні порушення МГП в умовах неміжнародного збройного конфлікту. Саме Міжнародний кримінальний суд та інші органи міжнародного кримінального правосуддя сьогодні забезпечують переслідування воєнних злочинців на міжнародному рівні.

Національний рівень імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Як відомо, переважна більшість норм міжнародного гуманітарного права починає застосовуватися з початком збройного конфлікту. Виняток становлять положення, які зобов'язують держави вжити низку заходів ще в мирний час. Комплекс нормотворчих та організаційних заходів, що мають вживатися державами для імплементації МГП у мирний час, охоплює такі заходи, як: підготовка перекладів текстів договорів з МГП на національні мови; поширення текстів договорів та ознайомлення з ними як військовослужбовців, так і всього населення в цілому; припинення будь-яких порушень МГП і, зокрема, введення в дію кримінального законодавства, необхідного для покарання за воєнні злочини; забезпечення заходів з установами, визначення місцезнаходження та охорони осіб та об'єктів, що перебувають під захистом МГП; запобігання неправомірному використанню емблем Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також інших емблем і знаків, захист яких передбачається МГП; забезпечення під час збройних конфліктів основних судових гарантій; набір

і підготовка персоналу, що спеціалізується у сфері МГП, зокрема юридичних радників у збройних силах; створення та/або регулювання діяльності національних товариств Червоного Хреста (Червоного Півмісяця), організацій цивільної оборони, національних інформаційних бюро; розміщення військових об'єктів, розробка і застосування зброї, а також методів і засобів ведення війни з урахуванням вимог МГП; створення в разі необхідності санітарних зон, нейтралізованих зон, зон безпеки і нейтральних зон.

Тому імплементація норм міжнародного гуманітарного права охоплює різні сфери діяльності, починаючи від прийняття законодавчих заходів (законів про використання емблеми, про запобігання воєнним злочинам) і завершуючи практичними питаннями, зокрема впровадження певних методів і засобів навчання, поширення знань у галузі права. Механізм імплементації норм МГП має ряд особливостей, які зумовлені різними факторами як правового так і соціального характеру. В основі існуючого механізму імплементації норм МГП лежить принцип *«pacta sunt servanda»* – «договори повинні виконуватися» за будь-яких обставин. Але потрібно пам'ятати, що умови виконання договорів специфічні – збройні конфлікти, при яких відбувається розірвання дипломатичних та всіх інших зносин між державами сторонами конфліктів, як наслідок держави не завжди вважають себе зобов'язаними міжнародним гуманітарним правом у відношення держави-противника. Особливістю МГП є те, що одна сторона, котра не дотримується зобов'язань за договорами з МГП, не може виправдовувати призупинення або повне припинення дії договору будь-якою іншою стороною. Також денонсування договорів МГП стороною конфлікту не може набрати чинності до закінчення будь-якого збройного конфлікту, який триває на момент заяви про денонсацію та при цьому в повній мірі застосовується застереження Мартенса.

Досліджуючи історію становлення та розвитку галузі міжнародного гуманітарного права можна виділити особливий механізм імплементації. Механізм імплементації норм МГП почав розвиватися з моменту становлення міжнародного права загалом, адже норми, що регулювали порядок ведення війни

виникли одними із перших, і фактично до прийняття статуту ООН війна вважалася однією із форм ведення міжнародних відносин і займала досить важливе місце серед засобів національної політики держав. XX ст. внесло свої корективи та Додатковими протоколами 1977 року значним чином вдосконалили механізми імплементації норм МГП, передбачивши ряд додаткових заходів, необхідних для більшої ефективності правового регулювання відносин, пов'язаних із веденням збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру.

Зобов'язання України щодо міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів. Україна є стороною всіх основних міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права. Згідно зі ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому всі міжнародні договори з міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції I–IV, Додаткові протоколи I–III, інші міжнародні конвенції з питань міжнародного гуманітарного права), на які надана згода Верховною Радою України, в тому числі, в порядку правонаступництва, є частиною законодавства України та підлягають додержанню всіма суб'єктами на території України.

Ці міжнародні договори є актами прямої дії, і за відсутності імплементуючих нормативно-правових актів повинні виконуватися всіма суб'єктами.

Інші міжнародні договори (згода яких на обов'язковість для України дана іншим органом, чим Верховна Рада України) також породжують зобов'язання України щодо повного та невідворотного додержання у відповідності з правом міжнародних договорів.

Винятком є декілька міжнародних договорів, які не ратифіковані Україною: 1) Римський Статут Міжнародного кримінального суду, ратифікація якого визнана Конституційним Судом України неможливою до внесення відповідних змін до Конституції України;

2) Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1999 р.;

3) Конвенції про касетні боєприпаси 2008 р. – новий всесвітній договір, що має на меті заборонити касетні боєприпаси – авіабомби, боєголовки ракет чи артилерійські снаряди, які містять велику кількість малих вибухових пристроїв. Конвенція про касетні боєприпаси передбачає для країн, що ратифікували її, заборону на використання, виробництво, розробку, зберігання й передачу таких боєприпасів, а також надання допомоги іншим у таких діях.

Щодо Римського статуту, то Україна дала згоду на юрисдикцію Міжнародного кримінального суду *ad hoc* згідно з п. 3 ст. 12 Римського Статуту відповідно Заяві Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків і масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період із 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року № 790-VII та Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року № 145-VIII «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків і масового вбивства українських громадян».

Універсальні міжнародні звичаї міжнародного гуманітарного права, які є відображенням міжнародної практики, що на основі згоди або мовчазної згоди держав стали для них юридично обов'язковими. Зобов'язання України щодо міжнародних звичаїв ґрунтуються на загальних нормах міжнародного права. Їхнє недотримання породжує міжнародно-правову відповідальність держави та міжнародну кримінальну відповідальність фізичних осіб.

Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

З метою сприяння імплементації своїх зобов'язань з міжнародного гуманітарного права в Україні було утворено Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права»), яку з 2017 р. замінила Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні»). Комісія є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у галузі МГП. Основними завданнями Комісії є: підготовка пропозицій щодо застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні; сприяння у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України у галузі міжнародного гуманітарного права, сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні; збір і здійснення моніторингу інформації про дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні та випадки їх порушення, а також сприяння розробленню механізму належної фіксації таких порушень, надання пропозицій щодо вжиття заходів реагування на них, проведення аналізу ефективності усунення виявлених порушень; забезпечення взаємодії органів державної влади з питань дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права; поширення інформації про норми міжнародного гуманітарного права та обов'язковість їх дотримання.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття імплементації міжнародного гуманітарного права.

2. Міжнародний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права.

3. Внутрішньодержавний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права.

4. Заходи, що вживаються в мирний час й у воєнний час.

5. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в законодавстві України.

6. Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

7. Контроль за додержанням міжнародного гуманітарного права. Контрольна діяльність представників держав, Міжнародної комісії з установлення фактів, Державно-покровительок, Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття імплементації міжнародного гуманітарного права.

2. Міжнародний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права.

3. Внутрішньодержавний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права.

4. Заходи, що вживаються в мирний час й у воєнний час.

5. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в законодавстві України.

6. Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

7. Контроль за додержанням міжнародного гуманітарного права.

8. Контрольна діяльність представників держав.

9. Міжнародна комісія зі встановлення фактів.

10. Діяльність держави-покровительки.

11. Контроль за додержанням міжнародного гуманітарного права Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

Теми рефератів:

1. Функції Міжнародного комітету Червоного Хреста та його роль у збройних конфліктах.

2. Міжнародна комісія зі встановлення фактів: діяльність та значення.

3. Держава-покровителька: поняття та напрямки діяльності.

Нормативна база:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (I Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (II Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

3. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (III Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (IV Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, к. ю. н. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

2. Грушко М.В. Атрибуція кібератак як передумова забезпечення відповідальної поведінки в кіберпросторі. *Правова*

держава. 2021. № 43. С. 195–201. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/2410023/52.pdf>

3. Грушко М.В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/37.pdf

4. Іляшко О.О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 528–532 URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf

5. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

6. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

7. Кориневич, А.О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.

8. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

9. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 317–323. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/53.pdf>

10. Щоголев Д.С. Особливості імплементації норм міжнародного права щодо захисту прав військовополонених в національне кримінальне законодавство окремих європейських країн. *Молодий вчений*. № 11. 2018 р. С. 160–166. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/40.pdf>

ТЕМА 9. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

1. Забезпечення поваги до норм міжнародного гуманітарного права.
2. Поняття та ознаки воєнних злочинів.
3. Індивідуальна кримінальна відповідальність в міжнародному праві.
4. Незастосування строку давності до воєнних злочинів.
5. Перехідне правосуддя в постконфліктному миробудуванні.

Забезпечення поваги до норм міжнародного гуманітарного права. Події останніх років свідчать про те, що на перший план перед міжнародною спільнотою виходить завдання підвищення поваги до верховенства права до міжнародного гуманітарного права. Невирішеність проблем міжнародно-правової відповідальності призводить до безкарності міжнародних правопорушень, призводить до дестабілізації міжнародного правопорядку, а тому забезпечення поваги норм міжнародного гуманітарного права є надзвичайно важливим. Варто відмітити, що забезпечення поваги норм міжнародного гуманітарного права має значну специфіку. Держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, які були вчинені усіма гілками влади (законодавчої, виконавчої, судової), фізичними і юридичними особами, що знаходяться під її владою чи контролем. Той, хто порушує закони війни, не може розраховувати на імунітет, діючи з дозволу держави, якщо держава при цьому виходить за рамки своєї компетенції по міжнародному праву. Така позиція була абсолютно необхідним кроком у напрямі забезпечення норм міжнародного гуманітарного права. Проте міжнародна процедура має додатковий характер по відношенню до національної. Вона призначена для особливих випадків. Основну масу воєнних злочи-

нів в змозі охопити тільки національна система. Прикладом загальної норми про відповідальність держав є положення ст. 91 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р.: «Сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил». Женевські конвенції 1949 р. встановили у загальній ст. 1, що сторони зобов'язані дотримуватися положень Конвенцій «за будь-яких обставин». Держава, що порушує норми міжнародного гуманітарного права, несе міжнародно-правову відповідальність. У зв'язку з цим можуть застосовуватися передбачені міжнародним правом санкції і контрзаходи. Слід, проте, враховувати, що застосування такого важливого контрзаходу, як репресалії, в даному випадку обмежено. Неправомірними є репресалії відносно всіх категорій жертв збройних конфліктів. Менш визначено питання про допустимість застосування заборонених методів і засобів ведення війни у відповідь на їх застосування супротивником.

Поняття та ознаки воєнних злочинів. Звертаємо на особливу увагу на порушення гуманітарних норм, які мають імперативний характер норм *jus cogens*. Жодна норма ані міжнародного, ані національного права не може ієрархічно бути вищою, ніж норми *jus cogens*. Женевські конвенції і Додатковий протокол I до них кваліфікують ряд серйозних порушень норм, що містяться в них, як воєнні злочини (ст.ст. 49, 50 Женевської конвенції I 1949 р.; ст. ст. 50, 51 Женевської конвенції II 1949 р.; ст. ст. 129, 130 Женевської конвенції III 1949 р.; ст. ст. 146, 147 Женевській конвенції IV 1949 р.; ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, 1977 р.). Відносно таких злочинів встановлена універсальна юрисдикція. Будь-яка держава, під владою якої опиниться обвинувачений, зобов'язана організувати кримінальне переслідування або видати цю особу іншій державі. При менш серйозних порушеннях державам слід вчинити заходи як кримінального, так і дисциплінарного характеру. Конвенції зобов'язали учасників прийняти відповідні закони.

При цьому якщо у минулому індивід міг бути притягнутий до відповідальності тільки за внутрішнім правом, то з часів Нюрнберзького процесу він може бути судимий безпосередньо на основі міжнародного права. Вирок Нюрнберзького трибуналу визначив, що індивіди несуть міжнародні обов'язки, що перевищують національні зобов'язання покори.

Держава, що відмовляється притягати до кримінальної відповідальності осіб, що порушили норми міжнародного гуманітарного права і що знаходяться під її юрисдикцією, порушує свої зобов'язання по міжнародному праву, і до нього можуть бути застосовані відповідні заходи, дії.

Відомо, що Статути Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів передбачили відповідальність за воєнні злочини і злочини проти людяності. Більш детально відповідні злочини визначені в Статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., а також в Статуті Трибуналу по колишній Югославії 1993 р. Вони розділені на дві основні категорії:

а) серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р. (тобто права Женеви);

б) порушення законів і звичаїв війни (тобто права Гааги).

Для конфліктів неміжнародного характеру особливий інтерес представляє Статут Трибуналу для Руанди 1994 р. Статут визначив наступний перелік злочинів в такого роду конфліктах, підкресливши, що він не є вичерпним (ст. 4): злочини проти життя, фізичного і психічного здоров'я, включаючи тортури, спричинення каліцтв, тілесні покарання; колективні покарання; захоплення заручників; тероризм; брутальне порушення людської гідності, зокрема згвалтування, примушення до заняття проституцією і т. п.; грабіж; ухвалення вироків і їх виконання без попереднього розгляду справи законним судом; погрози зробити будь-яку з перерахованих дій.

Важко сперечатися з тим, що міжнародне гуманітарне право поки недостатньо ефективно. Але поступово формується положення, згідно з яким кожен учасник збройних сутичок знає, що за вчиненні злочини він реально може понести покарання. Що ж до держав, то їм почало складніше уникати негативних наслідків порушення міжнародного гуманітарного права.

Цьому сприяє і поступове вдосконалення міжнародного механізму забезпечення норм міжнародного гуманітарного права. Додатковий протокол I 1977 р. передбачає створення міжнародної комісії зі встановлення фактів, яка покликана встановлювати випадки серйозних порушень гуманітарного права. Для створення такої комісії потрібна згода й іншої сторони. Постраждала сторона може звертатись з проханням до МКЧХ з тим, щоб МКЧХ впливав на державу – порушника гуманітарного права.

У рішенні у справі «Нікарагуа проти США» Міжнародний суд встановив загальновизнаність принципів міжнародного гуманітарного права, їх загальнообов'язковість. Ці принципи захищають не інтереси тієї або іншої сторони в конфлікті, а загальнолюдські цінності. Принципи покладають на кожну державу обов'язок сприяти їх дотриманню. Додатковий протокол I 1977 р. зобов'язує держави приймати заходи як спільно, так й індивідуально, а також в співпраці з ООН (ст. 89). В результаті будь-яка третя держава має право приймати дії відносно держави, що серйозно порушує гуманітарне право.

З огляду на незворотній процес євроінтеграції України вітчизняна система кримінального законодавства потребує внесення значних змін щодо розширення кола суспільно небезпечних діянь спрямованих на порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, в тому числі і щодо забезпечення прав військовополонених. Серед особливостей кодифікації суспільно небезпечних діянь, які відзначаються категорією воєнні злочини, слід визнати загальну тенденцію, що притаманно законодавству про кримінальну відповідальність в країнах Європейського Союзу, а саме виокремлення воєнних злочинів в окрему категорію серед інших злочинів проти миру та безпеки людства.

Індивідуальна кримінальна відповідальність в міжнародному праві. Бурхливий розвиток інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб в міжнародному праві, який мав місце в останньому десятилітті XX ст. та на початку XXI ст. призвів до появи нових органів міжнародного кримінального правосуддя. Крім міжнародних кримінальних трибуналів

ad hoc для колишньої Югославії та Руанди, що загалом були досить схожі на Нюрнберзький трибунал, було створено низку інших органів правосуддя, які можна віднести до двох зовсім нових груп. До першої належить Міжнародний кримінальний суд, який став першим постійно діючим органом міжнародної кримінальної юстиції, до другої – змішані та інтернаціоналізовані суди і трибунали, які поєднують в собі елементи, притаманні як для міжнародних, так і національних судових орган.

У 1973 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про Принципи міжнародного співробітництва по відношенню виявлення та покарання осіб, які винні у воєнних злочинах й злочинах проти людства, яка встановлює право кожної держави здійснювати правосуддя по відношенню до своїх громадян, які винні у вчиненні воєнних правопорушень і злочинів проти людяності.

Змістом інституту міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб є визнання спеціальним міжнародним судовим органом особи винною у вчиненні злочину та призначення їй конкретного виду покарання. Відповідно до Римського статуту, Суд наділяється юрисдикцією щодо притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину геноциду, агресії, воєнних злочинів та злочинів проти людства. Особа підлягає кримінальній відповідальності за злочини, передбачені Статутом у випадках вчинення такого злочину індивідуально або у співучасті з іншими особами.

Інститут міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за вчинення міжнародних злочинів є значним ключовим фактором сучасного міжнародного права щодо недопущення порушення його найбільш важливих норм. У міжнародно-правовій доктрині є навіть думки про те, що сформувалася «зовсім нова галузь міжнародного права» – міжнародне кримінальне право.

Незастосування строку давності до воєнних злочинів. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, підготовлена Комісією з прав людини та Економічною і Соціальною Радою, була

прийнята Генеральною Асамблеєю в 1968 р. і набрала чинності в 1979 р. Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються скасувати застосування внутрішнім законодавством строк давності до судового переслідування та покарання за ці злочини і у відповідності до міжнародного права створити умови для видачі таких злочинців. Відповідно до ст. I Конвенції, строки давності не застосовуються до таких найтяжчих міжнародних злочинів, незалежно від часу їх скоєння, як воєнні злочини. Воєнні злочини визначені у Статуті Міжнародного Нюрнберзького воєнного трибуналу (1945), а також як серйозні порушення, перелічені в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. незалежно від того, чи були вони скоєні під час війни або в мирний час, як вони визначені у Статуті Міжнародного Нюрнберзького воєнного трибуналу та в резолюціях ГА ООН 1946 р., а також вигнання в результаті збройного нападу або окупації та нелюдські дії, що є наслідком політики апартеїду та злочин геноциду, визначений у Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948, навіть якщо такі дії не становлять порушення внутрішнього законодавства країни, в якій були скоєні (ст. I).

У 1973 р. Асамблея прийняла дев'ять принципів міжнародного співробітництва в галузі затримання, арешту, видачі й покарання осіб, які є винними у скоєнні воєнних злочинів і злочинів проти людства.

У 1987 р. Підкомісія з попередження дискримінації і захисту меншин запропонувала розширити доступ до архівів Комісії з воєнних злочинів під час обговорення заходів щодо представлення підозрюваних у скоєнні воєнних злочинів на суд. Підкомісія закликала держави забезпечити, щоб такі злочинці були справедливо покарані.

Україна є стороною зазначених Конвенцій, тому відповідно зобов'язана дотримуватися належних положень.

Перехідне правосуддя в постконфліктному миробудуванні. Світова практика передбачає запровадження механізму перехідного правосуддя у постконфліктний період. Збройний конфлікт в Україні триває вже сьомий рік і наразі зафіксовано величезну кількість випадків порушень прав людини

та скоєння численних воєнних злочинів. Тому нині одним із пріоритетних напрямів державної політики має бути притягнення до відповідальності осіб, які скоїли воєнні злочини в умовах збройного конфлікту. Шляхи вирішення вказаної та інших супутніх проблем вбачаються саме у впровадженні механізму перехідного правосуддя. Очевидно, що інституційні реформи в Україні, впровадження правових проектів переслідування воєнних злочинців, а також законодавче закріплення механізмів надання компенсації жертвам конфлікту та інші дії призведуть до гуманітарного діалогу для пошуку примирення в українському суспільстві.

У міжнародних документах Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй перехідне правосуддя визначається так: «комплекс процесів та механізмів, пов'язаних зі справами суспільства подолати тяжкі наслідки масштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення». До того ж варто наголосити, що міжнародним досвідом не сформовано єдиної концепції перехідного правосуддя, тому впровадження певної моделі в кожній країні завжди буде мати свої певні особливості, які будуть залежати від особливостей країни, суспільства, етнічних, релігійних і гендерних чинників.

Основними засадами національної концепції перехідного правосуддя в Україні є чотири елементи:

- реалізація права знати правду про перебіг подій конфлікту; встановлення правди є частиною концепції і має на меті забезпечення права потерпілих та їхніх родин знати правду про обставини скоєння порушень та долю осіб, що загинули чи зникли безвісти під час таких порушень. Організація і діяльність комісії з розслідування та встановлення правди, а також забезпечення доступу до архівів є реалізацією права на інформацію, яке є одним з основоположних прав людини, що, на нашу думку, стане гарантією запобігання безкарності;

- інституційні реформи як гарантія неповторення збройного конфлікту; У такому розумінні цю концепцію можна сприймати як превентивний підхід. На нашу думку, подолання безкарності, тобто суспільно-історичне осмислення порушень

прав людини і покарання винних, призведе до відновлення верховенства права і забезпечення його довгостроковості в майбутньому;

– заходи з відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту; відшкодування шкоди потерпілим включає в себе реституції, репарації, компенсації моральних та матеріальних збитків, психологічну реабілітацію, увічнення пам'яті загиблих у збройному конфлікті та вибачення винних перед потерпілими. На нашу думку, зазначений елемент є досить складним та вимагає певної деталізації. Зокрема, виникають питання щодо прав та обов'язків, що впливають із зобов'язань відшкодувати шкоду (зокрема, компенсації за майно, пошкоджене/зруйноване за наслідками подій на сході України, починаючи з 2014-го року), порядку відшкодування збитків, щодо того, чи буде надаватися вказаній процедурі гласність, а також питання, пов'язані з інституалізацією відповідного процесу відшкодування шкоди, а саме реформи законодавства, державних органів, із соціальною реінтеграцією дітей та іншими заходами;

– притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні найтяжчих злочинів, базується на тому, що держава застосовує загальні стандарти належного правосуддя, які розроблені міжнародним співтовариством та втілені в нормах міжнародного права.

Для ефективної реалізації концепції перехідного правосуддя всі ці елементи повинні працювати в комплексі. Правосуддя перехідного періоду включає в себе широкий за обсягом і змістом комплекс заходів, які покликані сприяти державі і суспільству перейти від масштабних порушень прав людини до сталого миру та верховенства права. Зокрема, це такі дії, як розпуск воєнізованих груп, відміна правових норм, прийнятих в період збройного конфлікту і звільнення високопосадовців, відповідальних за серйозні порушення прав людини, питання щодо юридичних механізмів компенсації майнової шкоди потерпілим від збройного конфлікту та окупації, а також стосовно розробки сучасної системи верифікації особистих даних громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей та Криму.

Ці заходи можуть бути ефективними лише за умови їх одночасного та паралельного застосування і сприятимуть подоланню наслідків збройного конфлікту.

Питання до практичного заняття:

1. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права перед міжнародними і національними судами.

2. Індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права: історія, сучасне розуміння, принципи.

3. Категорії порушень міжнародного гуманітарного права. Поняття порушень, серйозних порушень і злочинів у міжнародному гуманітарному праві.

4. Воєнні злочини: закріплення у нормах міжнародного права і класифікація.

5. Загальні обов'язки командування щодо підготовки воєнних операцій.

6. Відповідальність командирів та інших начальників за вчинення міжнародних злочинів.

7. Створення, правові основи діяльності, судоустрій, юрисдикція кримінальних трибуналів *ad hoc*.

8. Міжнародний кримінальний Суд: основи діяльності та компетенція.

9. Відповідальність за воєнні злочини за національним правом України.

10. Концепція перехідного правосуддя: теорія та міжнародний досвід в постконфліктному врегулюванні.

Теми для самостійної роботи:

1. Забезпечення поваги до норм міжнародного гуманітарного права.

2. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права перед міжнародними і національними судами.

3. Індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права: історія, сучасне розуміння, принципи.

4. Категорії порушень міжнародного гуманітарного права.

5. Поняття порушень, серйозних порушень і злочинів у міжнародному гуманітарному праві.

6. Воєнні злочини: закріплення у нормах міжнародного права і класифікація.

7. Загальні обов'язки командування щодо підготовки воєнних операцій.

8. Відповідальність командирів та інших начальників за вчинення міжнародних злочинів.

9. Створення, правові основи діяльності, судоустрій, юрисдикція кримінальних трибуналів *ad hoc*.

10. Незастосування строку давності до воєнних злочинів.

11. Міжнародний кримінальний Суд: основи діяльності та компетенція.

12. Відповідальність за воєнні злочини за національним правом України.

13. Концепція перехідного правосуддя: теорія та міжнародний досвід в постконфліктному врегулюванні.

Теми рефератів:

1. Модель перехідного правосуддя в Україні: проблемні питання.

2. Міжнародний кримінальний суд та Україна: точки перетину.

3. Воєнні злочини в період збройного конфлікту в Україні.

Нормативна база:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (I Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (II Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

3. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (III Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (IV Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

7. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

8. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text

Рекомендовані джерела:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, к. ю. н. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf

2. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.

3. Грушко М.В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/37.pdf

4. Ляшко О.О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 № 2. С. 528–532 URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf

5. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : методичний посібник для

проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

6. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

7. Коваль Д.О., Авраменко Р.А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі / Д.О. Коваль, Р.А. Авраменко. Київ : ГО Truth Hounds; Одеса : Фенікс, 2019. 36 с. URL: <https://truth-hounds.org/wpcontent/uploads/2019/12/%D0%92%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-Truth-Hounds.pdf>

8. Кориневич, А.О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.

9. Лисик В.М. Правовий статус Міжнародного комітету Червоного Хреста у міжнародному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 208 с.

10. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>

11. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3 С. 317–323. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/53.pdf>

12. Сірант М. Міжнародний кримінальний суд як головний орган з протидії агресії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2018. № 889. С. 192–197. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2019/mar/15679/31.pdf>

13. Kolb H., Teteriatnyk, M. Hrushko, O. Chepik-Trehubenko, O. Kotliar Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 71. С. 335–349 URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423>

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Як співвідносяться поняття «право війни» та «міжнародне гуманітарне право»?

а) міжнародне гуманітарне право вужче поняття, адже зародилося значно пізніше;

б) право війни більш вузьке поняття, адже покриває випадки лише оголошеної війни;

в) право війни регулює оголошення та припинення оголошеної війни, а також укладення перемир'я, а міжнародне гуманітарне право – захист жертв збройного конфлікту;

г) поняття є рівнозначними за обсягом.

2. Застереження Мартенса полягає в тому, що:

а) держави не зобов'язані виконувати зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом у разі його порушення противником;

б) міжнародне гуманітарне право не застосовується тоді, коли обидві сторони погодилися на це;

в) населення та воюючі сторони знаходяться під захистом основ міжнародного права, так як вони витікають з встановлених між цивілізованими народами звичаїв;

г) посилання на військову необхідність недопустиме.

3. Принцип пропорційності в міжнародному гуманітарному праві означає, що:

а) при здійсненні атаки шкода повинна завдаватися виключно комбатантам протилежної сторони чи військовим об'єктам;

б) при здійсненні нападу на військові об'єкти шкода цивільним об'єктам допускається, але за умови, що там не знаходяться цивільні особи;

в) цивільні об'єкти не повинні зазнавати нападів;

г) шкода, що завдається цивільним особам та цивільним об'єктам при здійсненні нападу на військові об'єкти не повинна бути надмірною.

4. Чим регулювалося ведення збройних конфліктів до прийняття перших конвенцій з міжнародного гуманітарного права?

- а) війна не обмежувалася жодними правовими нормами;
- б) договори з міжнародного гуманітарного права існують ще з давніх часів;
- в) звичаєвими нормами міжнародного права;
- г) сторони в війні уклали між собою договори, де зобов'язувалися поважати поранених та хворих армій противника.

5. Чотири конвенції про захист жертв війни були прийняті у:

- а) Женеві у 1964 р.;
- б) Відні у 1969 р.;
- в) Женеві у 1949 р.;
- г) Женеві у 1977 р.

6. Міжнародне гуманітарне право:

- а) розглядає правомірність застосування військової сили для вирішення міжнародних конфліктів;
- б) захищає жертв збройних конфліктів і обмежує засоби та методи ведення війни;
- в) забороняє ведення агресивних війн;
- г) захищає громадян держави, яка була піддана нападу.

7. Загальна стаття 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року має силу:

- а) мініконвенції;
- б) декларації;
- в) акту;
- г) пакту.

8. Яку частину міжнародного гуманітарного права називають Женевським правом?

- а) норми та принципи, що закріплюють допустимі методи та способи ведення збройного конфлікту;

б) норми та принципи, що передбачають захист жертвам війни;

в) норми та принципи, що стосуються захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту;

г) норми та принципи, що стосуються захисту поранених та хворих.

9. Визначте який з перерахованих нижче інститутів міжнародного гуманітарного права присутній в праві неміжнародних збройних конфліктів?

а) інститут воєнного полону;

б) інститут нейтральних держав;

в) інститут окупації;

г) інститут осіб, свобода яких обмежена.

10. Поняття інтернаціоналізованого збройного конфлікту з'явилося в доктрині міжнародного гуманітарного права у зв'язку з тим, що:

а) держави не виконували зобов'язань за Додатковим протоколом II до Женевських конвенцій;

б) до окремих збройних конфліктів застосовуються норми і право міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів;

в) міжнародне гуманітарне право не охоплювало всі можливі види збройних конфліктів;

г) ситуації внутрішнього напруження часто переростали у збройний конфлікт неміжнародного характеру.

11. Якщо конфлікт не може бути кваліфікований за міжнародним гуманітарним правом як збройний конфлікт міжнародного чи неміжнародного характеру, це означає, що:

а) застосовна спільна стаття 3 Женевських конвенцій 1949 р. та ст. 75 Додаткового протоколу I;

б) міжнародне гуманітарне право діє у повному обсязі за виключенням норм щодо поводження з військовополоненими;

в) міжнародне гуманітарне право діє у повному обсязі за виключенням норм щодо поводження з військовополоненими та щодо окупації;

г) міжнародне гуманітарне право не застосовується, застосовне лише право прав людини.

12. Як за конвенційним міжнародним гуманітарним правом повинен бути кваліфікований конфлікт між двома чи більше неурядовими збройними формуваннями?

а) за будь-яких умов як збройний конфлікт міжнародного характеру;

б) як збройний конфлікт міжнародного характеру за дотримання умов, визначених Додатковим протоколом I 1977 р.;

в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;

г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

13. Як за конвенційним міжнародним гуманітарним правом повинен бути кваліфікований конфлікт між збройними силами держави та антиурядовими збройними силами чи іншими збройними силами, що знаходяться під відповідальним командуванням?

а) за будь-яких умов як збройний конфлікт міжнародного характеру;

б) як збройний конфлікт міжнародного характеру за дотримання умов, визначених Додатковим протоколом I 1977 р.;

в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;

г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

14. Як за конвенційним міжнародним гуманітарним правом повинна бути кваліфікована окупація, встановлена без застосування військової сили?

а) за будь-яких умов як збройний конфлікт міжнародного характеру;

б) як збройний конфлікт міжнародного характеру за дотримання умов, визначених Додатковим протоколом I 1977 р.;

в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;

г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

15. Як за конвенційним міжнародним гуманітарним правом повинна бути кваліфікована збройна боротьба народу проти деспотичного режиму?

- а) за будь-яких умов як збройний конфлікт міжнародного характеру;
- б) як збройний конфлікт міжнародного характеру за дотримання умов, визначених Додатковим протоколом I 1977 р.;
- в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;
- г) як інтернаціоналізований збройний конфлікт.

16. Що з перерахованого нижче не є обов'язковими ознаками комбатанта за Додатковим протоколом I?

- а) знаходження під командування відповідальної особи;
- б) можливість виконувати норми міжнародного гуманітарного права;
- в) носіння нагрудного знаку та знаку, який дає можливість визначити військове звання;
- г) підкорення внутрішній дисциплінарній системі збройного формування.

17. Партизани – законні учасники збройного конфлікту, якщо:

- а) мають на чолі особу, відповідальну за дотримання норм міжнародного гуманітарного права, і відкрито носять зброю під час бою і при розгортанні в бойові порядки;
- б) отримали посвідчення партизан;
- в) мають знаки відмінності;
- г) не порушують норм міжнародного гуманітарного права.

18. Хто із вказаних осіб при захопленні в полон може набути статус військовополоненого:

- а) шпигуни;
- б) найманці;
- в) медичний персонал;
- г) розвідники;
- д) все вирішує воєнний суд або уповноважена особа.

19. Якщо під час збройного конфлікту неміжнародного характеру існують сумніви щодо можливості поширити статус військовополоненого на конкретну особу, то:

а) відповідно до права Гааги такій особі забороняється завдавати навмисних тілесних пошкоджень та вбивати;

б) така особа користується захистом лише базових прав людини;

в) така особа користується всіма правами військовополоненого поки компетентний орган не визначиться щодо її статусу;

г) така особа може отримати статус військовополоненого у разі успішної апеляції до командувача збройного формування, яке його захопило.

20. У 2006 р. на Женевській конференції була прийнята нова емблема:

а) Червоний Кристал;

б) Червоний Лев;

в) Червоний Півмісяць;

г) Червоне Сонце.

21. До переліку основоположних принципів діяльності Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця не входить:

а) принцип гуманності;

б) принцип неупередженості;

в) принцип пропорційності;

г) принцип незалежності;

д) принцип нейтральності.

22. Емблеми Червоного Хреста та Червоного Півмісяця не забороняється застосовувати для захисту:

а) військових об'єктів;

б) озброєних комбатантів;

в) духовного персоналу;

г) складів (баз) для розміщення зброї.

23. Міжнародний Комітет Червоного Хреста – це:

а) єдина міжнародна організація, яка за міжнародним гуманітарним правом має допомагати жертвам збройного конфлікту;

- б) єдина міжнародна організація, яка згадана в конвенціях з міжнародного гуманітарного права;
- в) міжнародна неурядова організація;
- г) міжнародна урядова організація.

24. Скільки додаткових протоколів було прийнято до Женевських конвенцій 1949 року?

- а) один;
- б) два;
- в) три;
- г) жодного.

25. До заборонених засобів ведення бойових дій відносяться:

- а) військова техніка, що використовується збройними силами для фізичного знищення супротивника;
- б) забороняє або обмежує застосування конкретних видів звичайної зброї, яка наносить надмірні ушкодження або має невибіркову дію;
- в) зброя вибіркової дії та військова техніка, що використовується збройними силами для ліквідації матеріальної можливості чинення опору супротивником;
- г) захоплювати військове майно супротивника, який здався.

26. Використання яких з перерахованих типів зброї заборонене міжнародним гуманітарним правом?

- а) бронебійні кулі;
- б) зброя калібром більше 195 мм;
- в) зброя, що тимчасово осліплює;
- г) кулі, що сплющуються в організмі.

27. Чи заборонено міжнародним гуманітарним правом використання ядерної зброї?

- а) заборонено для країн, що є підписантами спеціального договору;
- б) використання повинно обмежуватися виходячи з принципів розмежування цивільних та воєнних об'єктів та незадоволення надмірних страждань;

- в) застосування обмежене для країн, що є членами ООН;
- г) не існує жодних заборон чи обмежень.

28. Використання яких з перерахованих типів зброї не заборонене міжнародним гуманітарним правом?

- а) зброя калібром більше 195 мм;
- б) кулі, що сплющуються в організмі;
- в) лазерна зброя;
- г) протипіхотні міни.

29. Як за конвенційним міжнародним гуманітарним правом кваліфікується ситуація з Автономною Республікою Крим?

- а) за будь-яких умов як збройний конфлікт міжнародного характеру;
- б) як збройний конфлікт міжнародного характеру за дотримання умов, визначених Додатковим протоколом I 1977 р.;
- в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;
- г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

30. Як кваліфікується ситуація на Сході України відповідно до положень звіту про дії по попередньому розслідуванні справи «Ситуації в Україні» (2016 р.) Міжнародного кримінального суду?

- а) як збройний конфлікт міжнародного характеру;
- б) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;
- в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру, з окремими ознаками конфлікту міжнародного характеру;
- г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

31. Хто може виконувати функції Держави-покровительки:

- а) нейтральна держава;
- б) держава, яка не бере участі в збройному конфлікті;
- в) нейтральна держава або держава, яка не бере участі в збройному конфлікті;
- г) Організація Об'єднаних Націй.

ЗАДАЧІ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Задача 1.

Тутеро Кавассо був лідером Союзу мельсурських патріотів (СМП). З самого початку він був одним із засновників Союзу та його президентом. У вересні 2002 року Союз та його військове крило – «Патріотичні сили визволення Мельсурії» (ПСВМ) – захопили владу в Імапі (столиця) та брали участь у збройному конфлікті проти Мальсурської Народної армії.

Тутеро Кавассо відігравав ключову роль у прийнятті рішень щодо політики вербування дітей та підтримував такі ініціативи. Зокрема, у своєму виступі в Імапі він закликав дітей приєднатися до армії. Дітей до 15 років добровільно та примусово вербували і відправляли в штаб у Зупрі, або у військові навчальні табори у Зузу, Зейку, Зубваглу. Діти у цих таборах проходили через суворі навчання та зазнавали жорстоких покарань у випадку непокори. Крім того, був сформований спеціальний «загін Кустаго», до складу якого входили переважно діти віком до 15 років.

Діти брали активну участь в бойових діях та використовувалися як охорона. Тутеро Кавассо особисто використовував дітей, які не досягли 15 років, в якості своїх охоронців та регулярно спостерігав, як інші члени організації роблять те ж саме.

Проаналізуйте ситуацію та кваліфікуйте дії Тутеро Кавассо. Чи вбачається в його діях порушення норм міжнародного гуманітарного права. Свою позицію обґрунтуйте.

Задача 2.

Згідно з даними ЮНІСЕФ на території Анголи, населення якої складає 10 млн чоловік, встановлено близько 12 млн протипіхотних мін. Ці міни виготовлені в різних країнах світу, у тому числі в Україні.

У грудні 2004 р. делегація України взяла участь у Першій Конференції з розгляду дії Оттавської конвенції. Керівник

делегатії, заступник міністра закордонних справ України Ігор Долгов заявив, що «Україна завжди підтримувала зусилля ініціаторів Оттавського процесу, спрямовані на подолання гуманітарної кризи, викликаної широкомасштабним розповсюдженням і невибірковим застосуванням протипіхотних мін».

Який статус протипіхотних мін у сучасному міжнародному гуманітарному праві?

Задача 3.

Індесі Куругбу був причетний до масового побиття, знуцання та вбивств в таборі Стуз. Мало кому вдавалось вижити після зустрічі з ним. Свідки згадують як деяких в'язнів змушували пити воду з калуж. Поки вони це робили, учасники парамілітаризованого формування, за їх словами, стрибали полоненим на спину і били їх до тих пір, поки ті не втратили здатність рухатися. Потім постраждалих клали в тачку і вивозили в невідомому напрямку.

Будучи лідером, п. Індесі не тільки спостерігав за такими інцидентами, але й інколи брав участь. Зокрема, як згадують свідки, під час «бенкету» (так назвав п. Індесі це дійство) він спорожнив вогнегасник в рот одного з потерпілих, коли їх вивозили. А коли 12 липня 1999 року урядові сили відновили контроль на раніше захоплених землях, саме п. Індесі дав наказ, кого потрібно вивести із колони, яка рухалася до збірного пункту, та розстріляти. Він також мав безпосереднє відношення до розстрілів жінок та дітей в ряді сіл у 1997–1998 роках.

Надайте кваліфікацію дій п. Індесі та інших учасників, які спостерігали за його звірствами. Встановіть, коли міжнародне право забороняє/дозволяє застосування амністій до учасників збройних дій.

Задача 4.

Під час конфронтації між Індонезією і Малайзією у 1963–1966 рр. 12 малайських китайців, скинутих на парашутах Індонезією в Малайзію, були взяті в полон. Їх засудили і визнали винними в порушенні внутрішнього закону Малайзії про безпеку, що стосується незаконного зберігання зброї. Вони

були засуджені до страти. Засуджені апелювали до федерального суду Малайзії, посилаючись на ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р.

Чи можна вважати таких осіб військовополоненими, якщо врахувати, що вони є підданими Малайзії?

Задача 5.

[8 вересня 1990 року]. На сході Саудівської Аравії військами США швидко розгортається розгалужена мережа польових госпіталів, передових медико-евакуаційних пунктів і мобільних медико-евакуаційних формувань, здатних впоратися з надходженням тисяч поранених американців в разі війни з Іраком.

Уряд Саудівської Аравії готує окремі медичні пункти та установи для своїх військ. Госпіталям США не дозволено використовувати червоний хрест для того, щоб противник не дізнався про їх місцезнаходження. У країні, де заборонені християнські емблеми, їх попросили використовувати червоний півмісяць.

Встановіть, хто і за яких умов може використовувати емблеми Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця? Чи можуть використовувати їх військові формування? Чи можуть військово-медичні формування Сполучених Штатів Америки використовувати 1) емблему Червоного Півмісяця, 2) продовжити використання емблеми Червоного Хреста, в країні, де офіційно використовується Червоний Півмісяць?

Задача 6.

У зв'язку з підписанням у Парижі 13 січня 1993 р. Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і про її знищення виникає необхідність з'ясування подібностей і відмінностей між її положеннями і нормами інших багатосторонніх міжнародних договорів, укладених раніше і які присвячені врегулюванню аналогічних міжнародно-правових проблем. Також одним із найбільш суперечливих і актуальних є питання про правомірність застосування ядерної зброї у сучасному міжнародному праві.

Зробіть порівняльний аналіз Конвенції 1993 р. і відповідних положень інших відомих міжнародно-правових актів, що діють у цій сфері. Яка ваша точка зору щодо застосування ядерної зброї? Обґрунтуйте свою відповідь посиланнями на норми міжнародного права.

Задача 7.

Після проголошення незалежності уряд Шрі Ланки прийняв ряд заходів, спрямованих на підтримку сингальської більшості і маргіналізацію тамільської меншини. Починаючи з 1956 року в країні відбулися спалахи насильства і зростаюча радикалізація деяких груп тамільської спільноти.

Хоча певні тамільські партії продовжували брати участь в політиці, до середини 1970-х років деякі все більш воєнізовані групи стали закликати до створення окремої держави на півночі і сході. У 1976 році створена організація «Тигри визволення Таміл-Іламу» (ТВТІ). Після того, як вони напали на Джафні в липні 1983 року, в ході якого був сильно пошкоджений шпиталь і 13 урядових солдатів були вбиті, спалахнуло насильство в суспільстві («Чорний липень»). Більше 3000 тамілів були вбиті, тамільські підприємства і майно були зруйновані, і багато втекли з районів сингальської більшості.

ТВТІ розвивалась як військова організація, здатна утримувати великі смуги території на півночі і сході.

Проаналізуйте факти справи та встановіть, чи мав місце збройний конфлікт. Якщо так, надайте кваліфікацію – міжнародного чи не міжнародного характеру.

Задача 8.

Держава А зробила масовану повітряну атаку по об'єктам, що знаходяться на території держави Б. Кваліфікувавши дії держави А як акт агресії і вдавшись до самооборони, держава Б знищила авіабазу на території держави А.

*Проаналізуйте дану ситуацію. Встановіть, які аспекти стосуються *jus in bello*, а які *jus ad bellum*. Поясніть зв'язок між *jus in bello* та *jus ad bellum*.*

Задача 9.

У листопаді 1997 року партизанська група «Рух за свободу» напала на військову базу в провінції однієї латиноамериканської держави з ціллю її захоплення. Операція тривала 29 годин 43 хвилини, в якій окрім партизан брали участь Збройні Сили та поліція.

Нападники ретельно спланували, координували та здійснили збройний напад. Офіцер, відповідальний за військову базу, прагнув відбити їх напад, а президент країни, виконуючи свої конституційні повноваження як Головнокомандувач збройними силами, віддавав накази та керував операцією з повернення важливого військового об'єкту.

У результаті операції загинуло 29 із 42 нападників та декілька державних агентів.

Чи можна говорити про наявність збройного конфлікту? Якщо так, поясніть якими критеріями ви користувалися, щоб прийти до такого висновку. Надайте кваліфікацію подій.

Задача 10.

У ст. 79 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. (Протокол I), зазначено: «Журналісти, що перебувають в небезпечних професійних відрадженьнях в районах збройного конфлікту, розглядаються як цивільні особи...»

Чи можна застосовувати збройну силу до переодягненого в військову форму журналіста? Якщо журналіст потрапив у полон, що слід з ним робити? Чи несе відповідальність журналіст за свої твори? Чи може противник якимось чином карати журналіста, якщо він вважає, що інформація, яка викладається в статтях цього журналіста, є хибною і сприяє розпалюванню національної ворожнечі?

Задача 11.

У 2003 році Сполучені Штати Америки та їх союзники напали на Ірак, розгромивши іракські війська і встановивши контроль над значними частинами країни. У 2004 році за

підтримки США був сформований Тимчасовий уряд Іраку, який попросив коаліційні сили залишитися на цій території для надання допомоги в боротьбі з недержавними збройними групами.

Після 30 червня в Іраці тривали бойові дії між декількома озброєними угрупованнями і силами США, офіційно підтримуючими іракські сили на прохання іракського уряду.

Кваліфікуйте ситуацію, що мала місце в Іраку. Встановіть сторони та вид збройного конфлікту.

Задача 12.

Під час збройного конфлікту між двома державами, учасниками Женевських конвенцій, делегат Міжнародного комітету Червоного хреста був запрошений до МЗС (держава А.), де йому повідомили, що отримана інформація про те, що противник страчує захоплених військовополонених парашутистів, які перебувають на військовій службі в збройних силах держави А. Держава В. порушує положення Женевських конвенцій, якими передбачений захист комбатантів у військовій формі. У відповідь на дії держави В. держава А. заявила, що за кожного страченого противником парашутиста у відповідь вона страчуватиме 10 полонених.

Оцініть дії держав, посилаючись на положення Женевських конвенцій.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Виникнення та розвиток регулювання збройних конфліктів: від давніх часів до Першої Женевської конвенції 1864 року.

2. Перша мирна Гаазька конференція 1899 року: особливості скликання та проведення, загальна характеристика конвенцій 1899 року.

3. Друга мирна Гаазька конференція 1907 року. Загальна характеристика конвенцій 1907 року.

4. Роль А. Дюнана в розвитку правового регулювання збройних сутичок.

5. Мартенс Ф. Ф. в розвитку міжнародного гуманітарного права.

6. Розвиток правового регулювання збройних конфліктів в ХХ столітті. Право Нью-Йорка.

7. Поняття та особливості міжнародного гуманітарного права.

8. Функції міжнародного гуманітарного права.

9. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів.

10. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини: аналіз та співвідношення.

11. Місце міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини в системі міжнародного права: предмет правового регулювання обох галузей.

12. Підходи до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право», «право збройних конфліктів» і «міжнародне право прав людини».

13. Основні відмінності міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини та підстави їх розмежування як окремих галузей міжнародного права.

14. Міжнародне гуманітарне право – міжнародне право прав людини і споріднені галузі міжнародного права: право миру і безпеки і міжнародне кримінальне право.

15. Поняття агресії, правомірного застосування сили, відмінність між *jus ad bellum* / *jus contra bellum* (нормами щодо законності застосування сили) та *jus in bello*.

16. Теорії співвідношення норм МГП і МППЛ: конкурентна, інтеграційна, комплементарна.

17. Одночасне застосування і принцип *lex specialis*.

18. Дія міжнародного права прав людини під час збройних конфліктів.

19. Підхід Міжнародного суду ООН щодо взаємодії обох галузей.

20. Розвиток Європейської системи захисту прав людини. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в Європейській системі захисту прав людини.

21. Проблеми застосування норм права прав людини під час збройних конфліктів: неурядові актори як суб'єкти міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

22. Поняття та предмет регулювання міжнародного гуманітарного права як галузі міжнародного права.

23. Джерела міжнародного гуманітарного права: основні групи договорів (класифікація за хронологією, за предметом правового регулювання та ін.), їх особливості.

24. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.

25. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Кодифікація звичаєвих норм.

26. Загальні принципи права в розвитку міжнародного гуманітарного права.

27. Рішення міжнародних судів, доктрина і м'яке право (Коментарі МКЧХ, документ Монтьрьо, Таллінський посібник по кібервійні тощо).

28. Суб'єктна сфера застосування норм міжнародного гуманітарного права.

29. Основоположні принципи міжнародного гуманітарного права та їх зміст.

30. Принцип рівноправ'я воюючих сторін та відсутність принципу взаємності, баланс між принципом гуманності і військовою необхідністю, принцип пропорційності.

31. Принцип розрізнення військових і цивільних об'єктів / воюючих і невоюючих. Проблеми застосування принципу розрізнення з появою нових форм конфлікту: боротьба з тероризмом та сучасні збройні конфлікти, «асиметричні війни», збройний конфлікт неміжнародного характеру, «кібервійна», гуманітарна інтервенція.

32. Поняття та ознаки збройних конфліктів.

33. Види збройних конфліктів та їх відмінності. Правова кваліфікація збройного конфлікту в Україні.

34. Застосування норм до різних видів збройних конфліктів.

35. Поняття та види гуманітарної інтервенції.

36. Відмінності між збройними конфліктами неміжнародного характеру та внутрішніми безладдями й обстановкою внутрішньої напруженості.

37. Початок збройного конфлікту міжнародного характеру та його правові наслідки.

38. Вплив стану війни на дію міжнародних договорів. Заборона денонсації під час війни.

39. Нейтралітет під час війни. Обов'язки нейтральної держави під час війни.

40. Окупація: поняття та правовий режим. Окупація Автономної території Криму. Ефективний контроль.

41. Театр війни і театр воєнних дій.

42. Припинення військових дій та його відмінність від припинення стану війни. Загальне та часткове перемир'я.

43. Закінчення війни та її правові наслідки. Капітуляція.

44. Інститут Держав-покровительок.

45. Населення під час збройних конфліктів.

46. Правовий статус іноземців на території держави, що перебувають у збройному конфлікті.

47. Правовий статус громадян нейтральних країн, які перебувають на території держави, що знаходиться в стані збройного конфлікту.

48. Поняття та категорії комбатантів, нормативне визначення.

49. Права та обов'язки комбатантів. Відмінності комбатантів від цивільного населення.
50. Правовий статус некомбатантів.
51. Міжнародно-правовий захист журналістів у період збройних конфліктів.
52. Найманці. Добровольці. Проблема приватних охоронних компаній.
53. Застосування норм міжнародного гуманітарного права миротворцями.
54. Шпигуни. Військові розвідники.
55. Поняття «жертви війни» та «осіб, яких захищають» в міжнародному гуманітарному праві (ст. 3 ЖК, ст. 75 ДП I, ст. 4 ДП II).
56. Виникнення та діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста. Історія створення Міжнародного комітету Червоного Хреста.
57. Правові основи діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.
58. Структура Міжнародного комітету Червоного Хреста: Асамблея, Рада Асамблеї, Президент та його заступники, Директорат, Контрольний орган.
59. Основні напрямки діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста.
60. Створення та завдання Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
61. Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Статутні органи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця: Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Рада делегатів Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Постійна комісія Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Склад органів, функції, процедури.
62. Правове становище Міжнародної федерації Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
63. Національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Умови визнання Національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

64. Правовий статус і функції Українського товариства Червоного Хреста.

65. Основні принципи Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

66. Виникнення емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця та Червоного Кристала. Функції емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала.

67. Захист від зловживань емблемами Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала. Використання емблеми як захисного знаку. Використання емблеми як відмітного знаку.

68. Контроль за використанням емблем. Відповідальність за незаконне використання емблем.

69. Визначення правового статусу жертв війни. Правила захисту основних категорій жертв збройних конфліктів. Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи 1977 року як основні джерела захисту жертв війни.

70. Вимоги стосовно захисту жертв війни. Заборона вбивств, тортур, руйнувань і терору.

71. Захист поранених та хворих у період збройного конфлікту.

72. Захист поранених і хворих та осіб, що зазнали аварії корабля. Право поранених на захист.

73. Правове становище медичних формувань і установ, медичного і духовного персоналу. Регламентація санітарних перевезень.

74. Створення санітарних зон, зон безпеки, нейтральних зон і коридорів.

75. Правовий статус військовополонених. Поширення статусу військовополонених на членів екіпажів торгових суден.

76. Режим воєнного полону. Інтернування військовополонених. Правила розміщення військовополонених у таборах. Умови проживання, харчування, одяг, умови гігієни, медичне обслуговування військовополонених. Трудовий режим військовополонених.

77. Права Держав-покровительок і Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо військовополонених.

78. Кримінальні й дисциплінарні покарання щодо військовополонених.

79. Закінчення полону. Звільнення і репатріація військовополонених.

80. Правове становище цивільного населення в період збройних конфліктів.

81. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів. Заборона колективних покарань, актів терору, пограбувань, репресалій та захоплення заручників.

82. Створення нейтралізованих зон, призначених для захисту цивільних осіб. Правовий статус інтернованих осіб.

83. Визначення цивільних об'єктів і захист цивільних об'єктів. Цивільні об'єкти, що знаходяться під особливим захистом.

84. Захист цивільного населення окупованої території. Коло обов'язків влади країни, що окупувала, щодо цивільного населення. Заборона актів насилля щодо окупованого населення. Заборона депортації цивільного населення з окупованої території на територію країни, яка окупувала або будь-якої іншої держави.

85. Поняття засобів та методів ведення воєнних дій.

86. Поняття заборонених засобів та методів ведення бойових дій. Загальне правило (ст. 35 I Додаткового протоколу 1977 року). Принципи заборони засобів і методів ведення війни.

87. Заборона зброї масового знищення. Заборона ядерної зброї.

88. Заборона хімічної та бактеріологічної зброї.

89. Заборона звичайної зброї, що завдає надмірних ушкоджень або має невибіркову дію. Заборона протипіхотних мін.

90. Заборона ворожого впливу на навколишнє середовище.

91. Заборонені методи ведення воєнних дій.

92. Заборона віроломних методів ведення війни. Різниця між віроломством і воєнними хитрощами.

93. Заборона нападу на цивільне населення. Заборона невиборчих нападів. Заборона нападу на зони, створювані

для захисту жертв війни. Уживання заходів обережності при нападах.

94. Заборона окремих дій щодо цивільного населення: терор, голод, мародерство, депортація, грабіж, узяття заручників, примус служити в армії ворога.

95. Цивільні та військові об'єкти. Принцип обмеження за об'єктами. Визначення цивільних і військових об'єктів у Додаткових протоколах 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року.

96. Ознаки військових об'єктів. Заборона використання цивільного населення для захисту військових об'єктів.

97. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей під час збройного конфлікту. Класифікація культурних цінностей, їхні характерні ознаки.

98. Загальний і спеціальний рівні захисту. Міжнародний реєстр культурних цінностей. Обов'язки воюючих держав щодо охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів. Пакт Рериха 1935 р.

99. Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби на морі. Особливості міжнародно-правового регулювання ведення збройного конфлікту на морі.

100. Особливості регламентації повітряної війни.

101. Поняття імплементації міжнародного гуманітарного права.

102. Міжнародний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права.

103. Внутрішньодержавний механізм імплементації міжнародного гуманітарного права.

104. Заходи, що вживаються в мирний час й у воєнний час.

105. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в законодавстві України.

106. Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

107. Контроль за додержанням міжнародного гуманітарного права. Контрольна діяльність представників держав, Міжнародної комісії з установлення фактів, Державно-покровительок, Міжнародного комітету Червоного Хреста.

108. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права перед міжнародними і національними судами.

109. Індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права: історія, сучасне розуміння, принципи.

110. Категорії порушень міжнародного гуманітарного права. Поняття порушень, серйозних порушень і злочинів у міжнародному гуманітарному праві.

111. Воєнні злочини: закріплення у нормах міжнародного права і класифікація.

112. Загальні обов'язки командування щодо підготовки воєнних операцій.

113. Відповідальність командирів та інших начальників за вчинення міжнародних злочинів.

114. Створення, правові основи діяльності, судоустрій, юрисдикція кримінальних трибуналів *ad hoc*.

115. Міжнародний кримінальний Суд: основи діяльності та компетенція.

116. Відповідальність за воєнні злочини за національним правом України.

117. Концепція перехідного правосуддя: теорія та міжнародний досвід у постконфліктному врегулюванні.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. База даних щодо національної імплементації МГП – <https://www.icrc.org/ihl-nat>

2. Збірник прецедентів, що стосуються МГП (онлайн-база даних) – <https://www.icrc.org/casebook/>

3. Збірник прецедентів, що стосуються МГП (у PDF-форматі та паперова версія) – <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0739.htm>

4. Інформаційний бюлетень МКЧХ з питань права та політики (ICRC Law and Policy Newsletter) – <https://www.icrc.org/en/law-and-policy-newsletters>

5. Курс електронного навчання «Вступ до Міжнародного гуманітарного права» – <https://www.icrc.org/en/online-training-centre>

6. Міжнародний журнал Червоного Хреста – <https://www.icrc.org/eng/resources/international-review/index.jsp>

7. Онлайн-база даних міжнародних договорів, держав-учасниць та коментарів – <http://www.icrc.org/ihl>

8. Сайт досліджень з МГП – <http://www.ihl.ihlresearch.org14>

9. Сайт конкурсу Ж. Пікте – <http://www.concourspictet.org>

10. Сайт Міжнародного кримінального суду – <http://www.icc.int>

11. Сайт Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – <http://www.redcross.int>

12. Сайт Міжнародної гуманітарної комісії з встановлення фактів – <http://www.ihffc.org>

13. Сайт Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – <http://www.ifrc.org>

14. Сайт МКЧХ – <http://www.icrc.org>

15. Сайт ООН – <http://www.un.org>

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

<i>Hors de combat</i>	особи, що припинили брати участь у бойових діях, тобто знаходяться «поза боем»; охоплює захоплених в полон комбатантів, а також поранених та хворих комбатантів, комбатантів, що зазнали корабельної аварії, та комбатантів, які здалися чи склали зброю.
<i>Jus ad bellum</i>	галузь міжнародного права, що містить законні підстави для застосування сили, яку наразі називають <i>jus contra bellum</i> .
<i>Jus contra bellum</i>	право миру і безпеки – галузь міжнародного права, що забороняє застосування сили та погрози застосування сили, зазначаючи виключення із загальної заборони, а саме: реалізація невід’ємного права на індивідуальну чи колективну самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН та застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку порушення глави VII (ст. 42 Статуту ООН).
<i>Jus in bello</i>	право війни (МГП) – галузь міжнародного права, яка застосовується під час збройних конфліктів з метою обмеження засобів та методів ведення воєнних дій, а також для захисту підзахисних осіб (жертв війни).
<i>Levée en masse</i>	мешканці неокупованої території, які при наближенні супротивника спонтанно взяли зброю в руки з метою протистояти вторгненню військ та які не встигли організуватися у регулярні збройні сили.
<i>Lex specialis</i>	принцип <i>lex specialis derogat legi generali</i> , який визначає пріоритет спеціальних норм над загальним; використовується для визначення взаємозв’язку між МГП та МППЛ, а саме – норми якої галузі міжнародного права матимуть пріоритет у застосуванні.

Амністія

помилування, до якого МГП закликає сторони вдатися після закінчення воєнних дій в межах неміжнародного збройного конфлікту. Влада повинна прагнути надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у збройному конфлікті, або особам, позбавленим свободи з причин, що пов'язані зі збройним конфліктом. Це не стосується до осіб, підозрюваних або обвинувачених у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності або геноциду, а також до осіб, засуджених за їх вчинення.

Асиметричний конфлікт

це таке збройне протистояння, що характеризується нерівним положенням між військовими можливостями воюючих сторін (наприклад, з точки зору бойової техніки, кількості військ). Асиметричним конфліктом називають конфлікт, в якому однією зі сторін виступає недержавна збройна група. Саме можливості останньої є значно меншими, ніж у держави.

Військова перевага

перевага або нагода, яку учасник конфлікту очікує отримати/досягнути в результаті нападу.

Військова хитрість або «обманні заходи»

будь-які дії, що не є віроломством, які мають на меті ввести противника в оману або спонукати противника вчинити необдумані дії. Прикладами військової хитрощі є: застосування маскуванню (маскування природними засобами, використання фарб, сіток, димових завіс); демонстрація помилкових об'єктів та дій (засоби активного маскуванню, відволікаючий удар); імітація та помилкові операції та поширення неправдивої інформації.

Військовий об'єкт

об'єкт, який: а) за своїм характером, розташуванням, цілями або використанням вносить ефективний внесок у військові дії; та б) його повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація, за існуючих на даний момент обставин, нададуть явну військову перевагу.

Військовополонений комбатант, який потрапив до рук супротивної сторони або некомбатанти, яким міжнародне гуманітарне право надає статус військовополоненого.

Віроломство дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру супротивника і змусити його повірити, що ви маєте право на захист, який він зобов'язаний надати, з метою обману такої довіри. Наступні дії є прикладами віроломства: симуляція капітуляції; симуляція недієздатності ранами або хворобою; симуляція цивільного чи некомбінаційного статусу; нанесення захисного статусу за допомогою знаків, емблем або уніформи Організації Об'єднаних Націй або нейтральної або іншої держави, яка не є учасницею конфлікту; неправильне використання герба червоного хреста, червоного півмісяця або червоного кристала. Відповідно до міжнародного гуманітарного права заборонено вбивати, травмувати або захоплювати противника, вдаючись до віроломства.

Воєнні злочини серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права (умисне вбивство, катування, депортація або незаконне переміщення цивільного населення, використання заборонених методів та засобів ведення бойових дій).

Гібридна війна поняття, яке використовують в доктрині на позначення збройного конфлікту міжнародного характеру, що передбачає поєднання застосування конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму та злочинної поведінки з метою досягнення певних політичних цілей, основним інструментом якої є створення державою-агресором в постраждалій державі внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які зазвичай досягаються за допомогою конвенційної війни.

<i>Госпітальні судна</i>	судна, побудовані або обладнані зі спеціальною та єдиною метою надавати допомогу пораненим, хворим та потерпілим від аварії корабля, надавати їм лікування та перевозити їх.
<i>Громадянська оборона</i>	виконання конкретних гуманітарних завдань, спрямованих на те, щоб захистити громадянське населення від небезпеки та допомогти йому усунути безпосередні наслідки воєнних дій чи лих, а також створити умови, необхідні для його виживання.
<i>Духовний персонал</i>	особи, як військові, так і цивільні, як, наприклад, священники, що зайняті виключно виконанням своїх духовних функцій та придані: 1) збройним силам сторони, що перебуває в конфлікті; 2) медичним формуванням або санітарно-транспортним засобам сторони, що перебуває в конфлікті; 3) медичним формуванням або санітарно-транспортним засобам, зазначеним у статті 9, пункту 2 ДП I; 4) організаціям цивільної оборони сторони, що перебуває в конфлікті. Духовний персонал може бути приданий постійно або тимчасово, і на нього поширюються відповідні положення пункту k;
<i>Живі щити</i>	навмисне розміщення цивільних осіб в, або навколо військових будівель для стримування противника від нападу на ці цілі.
<i>Застереження Мартенса</i>	застереження, включене з 1899 року в більшість угод з МГП, що надає загальний захист цивільному населенню і комбатантам. У випадках, не передбачених міжнародним гуманітарним правом, цивільні особи і комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що впливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості.

<i>Комбатант</i>	особа, яка входить до складу збройних сил країн, які перебувають у стані військового конфлікту, і має право безпосередньо брати участь у військових діях.
<i>Міжнародний збройний конфлікт</i>	протистояння між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Ситуація часткової чи повної окупації території держави іншою, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір, також є збройним конфліктом міжнародного характеру.
<i>Медичний персонал</i>	особи, які призначені стороною, що перебуває в конфлікті, виключно для медичних цілей, перерахованих у пункті «е», для адміністративно-господарського забезпечення медичних формувань або для роботи на санітарно-транспортних засобах та для адміністративно-технічного забезпечення. Такі призначення можуть бути або постійними, або тимчасовими. Цей термін включає: с.1) медичний персонал сторони, що перебуває в конфлікті, як військовий, так і цивільний, включаючи персонал, зазначений в Першій і Другій конвенціях, та персонал, який придано організаціям цивільної оборони; с.2) медичний персонал національних товариств Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева і Сонця) та інших національних добровільних товариств допомоги, належним чином визнаних і уповноважених стороною, що перебуває в конфлікті; с.3) медичний персонал медичних формувань або санітарно-транспортних засобів, зазначених у статті 9, пункт 2;
<i>Неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт</i>	тривале та інтенсивне збройні протистояння на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями.

Особи, які потерпіли корабельну аварію як військовослужбовці, так і цивільні особи, які зазнають небезпеки на морі чи в інших водах внаслідок нещастя, що сталося або з ними, або з судном чи літальним апаратом, що перевозив їх, та які утримуються від будь-яких ворожих дій. Ці особи продовжують вважатися такими, що потерпіли корабельну аварію, під час їх рятування і доти, доки вони не одержать іншого статусу згідно з Конвенціями або цим Протоколом, за умови, що вони продовжують утримуватися від ворожих дій.

Поранені і хворі як військовослужбовці, так і цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби або іншого фізичного чи психічного розладу або інвалідності потребують медичної допомоги чи догляду, та які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Ці слова стосуються також породіль, новонароджених та інших осіб, які можуть потребувати в даний час медичної допомоги чи догляду, наприклад, вагітні жінки чи немічні, та які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Цивільний об'єкт будь-який об'єкт, який не використовується у військових цілях.

Цивільні особи у міжнародному збройному конфлікті громадянська особа – це будь-яка особа, яка не належить до збройних сил і не бере участі у спонтанних масових виступах. В разі сумніву, чи є особа цивільною, передбачається, що така особа є цивільною.

У збройному конфлікті неміжнародного характеру термін «цивільні особи» означає всіх осіб, які не входять ні до складу урядових збройних сил, ні до складу організованих збройних груп.

Шпигуни

особи, які, діючи таємно або обманним шляхом, збирають відомості, що мають військове значення, на контрольованій противником території з метою подальшої передачі цієї інформації протилежній стороні.

Навчальне видання

**ГРУШКО М. В.
МУЗИКА В. В.
ФЕДОРОВА Т. С.
ВЛАДИШЕВСЬКА В. В.**

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник

Технічне редагування

Верстання

Дизайн обкладинки

Тетяна Шутова

Тихон Мартиненко

Валерія Савельєва

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 19.01.2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,91. Тираж 300.
Замовлення № 0422-073.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.